Sou Travayè Agrikòl yo nan peyi a

(Yon ti rale sou istwa ak sou kèk pwoblèm òganizasyon-yo)

Fondasyon Ulrick Joly
chel HECTOR, Kowòdonatè

Sou Travayè Agrikòl yo nan peyi a

(Yon ti rale sou istwa ak sou kèk pwoblèm òganizasyon-yo)

Fondasyon Ulrick Joly
pou
Edikasyon Sendikal
ak
Etid Mouvman Sosyal yo
(F.U.J.E.S.E.M.S.)

Michel HECTOR, Kowòdonatè

TABLE DES MATIERES

ENTWODIKSYON

Materyèl sa-a , ki fòme Kaye Nimewo 2 a, soti, tankou Kaye Nimewo 1 nou te pibliye deja a, nan seminè Fondasyon an te òganize. Men fwa sa a se te pou yon òganizasyon travayè agrikòl. Li nòmal pou Fondasyon an enterese tou nan zafè fòmasyon pou travayè la tè yo. Depi 1986, kalite travayè sa yo pote yon kokenn chenn kontribisyon nan batay pou demokrasi a. Leve kanpe travayè nan andeyò vin blije tout moun pran pozisyon.

An tou ka, leve kanpe sa a pote yon gwo chanjman nan mouvman sendikal la. Nan pweske tout santral yo nou jwenn plis travayè agrikòl pase ouvriye nan endistri. Gen santral sendikal ki fòme yon federasyon apa pou rasanble tout òganizasyon travayè la tè ki makònen ak santral la. E poutan, pi fò nan travayè agrikòl yo pa nan okenn santral sendikal. Anpil nan yo òganize nan pwòp mouvman peyizan pa yo ki konnen genyen anpil fwa pozisyon ki pi konsekan pase sa kèk santral sendikal konn pran. Se konsa batay travayè andeyò yo vini ape pran fwa sa a plis enpòtans nan batay tout sosyete a pou yon chanjman demokratik.

Men pou ki sa, se konsa sa fèt fwa sa a ? An reyalite, plis pase travayè la vil yo, anpil sektè pami travayè la tè yo koupe kòd lonbrit politik la ansanm ak kòd lonbrit ideyolojik la ki te makònen yo ak ansyen sistèm ki ape toupizi yo a. Sektè travayè sa yo ape gwosi chak jou pi plis. An menm tan tou, yo montre ki jan yo pare pou yon lòt kalite eksperyans sosyal ak yon lòt kalite eksperyans politik e ki jan yo dispoze pou yo antre ak pwòp patisipasyon pa yo nan konstriksyon yon sosyete modèn kote, an plis yon lòt kalite devlòpman materyèl, chak moun ap genyen konsiderasyon pou tout lòt kalite moun.

Se poutèt sa, mouvman travayè agrikòl yo toujou resevwa gwo kou depi 1986. Gwoup moun ki pi reyaksyonè nan sosyete a e ki te toujou makònen ak sistèm aryere dikdantan an, santi kòman yo pa kapab repwodwi richès yo ak menm vye metòd yo e an menm tan yo pa gen enterè itilize metòd modèn. Kidonk yo rann yo kont se tout lavni kategori sosyal yo reprezante a ki menase. Ositou, sèl zàm yo se simen latèrè, se kraze zo pou travayè agrikòl yo rete nan tenèb linyorans, nan lan nwit eksplwatasyon ak la mizè kote yo ape viv la. Li fasil pou konprann pou ki sa gwoup reyaksyonè konsèvatè rasi sa yo pa kapab dakò ak mezi tankou: mezi pou kaba ak sistèm chèf seksyon an; mezi pou lanse tout bon yon kanpay alfabetizasyon; mezi pou peyi a siyen konvansyon Nimewo 141 kote òganizasyon Entènasyonal Travay rekonèt dwa pou travayè latè yo òganize yo lib e libè; mezi pou se nan diskisyon serye ak òganizasyon peyizan pou rive mete kanpe INARA, manman lwa peyi a, Konstitisyon 1987 la, prevwa nan zafè Refòm Agrè a.

Dezyèm Kaye sa a reyini 2 kalite materyèl ki divize an de (2) pati e ki pale tou lè 2 sou travayè la tè. Pwemye pati a konmanse ak yon chapit ki fè yon ti rale tou piti sou istwa kèk moman nan batay travayè la-tè yo nan peyi a. Sa va montre kòman se yon batay ki la depi lontan deja, se yon batay ki gen rasin li plonje byen fon nan tout listwa peyi a. Nou va jwenn tou nan dezyèm chapit la kèk kòmantè sou zafè Refòm Agrè a nan manman lwa peyi a (Konstitisyon an). Kòm nan pwen Refòm Agrè ki posib si pa genyen òganizasyon, twazyèm chapit ki nan pwemye pati a pale sou kesyon òganizasyon travayè la tè yo.

Konvansyon entènasyonal nimewo 141 an sou dwa pou travayè agrikòl yo òganize tèt yo ansanm ak 2 Rekòmandasyon Entènasyonal, yonn sou wòl òganizasyon travayè la tè yo, epi lòt la sou wòl mouvman kope-

rativ yo, se twa (3) dokiman nou te deja tradwi nan kad aktivite Fondasyon an e ki sèvi jodi a pou nou fòme dezyèm pati Kaye a. Tout tèks sa yo soti nan Oganizasyon Entènasyonal Travay ki gen biwo li chita nan vil Jenèv, nan peyi Laswis. Konvansyon ak Rekòmandasyon sa yo montre nou klè kou dlo sous ki jan sektè ki pi reyaksyonè nan klas dominant yo nan peyi a pa marye ditou ak kouran modèn pou chanjman ki ap travèse le mond nan zafè respekte dwa pou òganizasyon travayè agrikòl yo fonksyone san kè sote. Nan sans sa a, Konstitisyon 1987 la ki prevwa desantralizasyon ak patisipasyon kolektivite teritoryal yo nan yon seri gwo desizyon e ki pale tou sou nesesite pou fè yon Refòm Agrè nan peyi a, reprezante yon gwo pa an navan.

Dezyèm Kaye sa a se rezilta travay anpil moun ki patisipe kit se nan seminè yo, kit se nan tradiksyon tèks, kit se nan preparasyon materyèl la pou enprimri. Nou ape di yo tout yon gwo mèsi.

Michel HECTOR
Avril 1992

PWEMYE PATI

- CHAPIT I -

YON TI RALE SOU ISTWA PWOBLEM PWOPRIYETE LA TE ANSANM AK SOU LIT ABITAN YO

I.- Yon ti istwa pwoblèm pwopriyete la tè nan peyi a

Istwa pwoblèm pwopriyete la tè a mande pou nou fè yon ti kout je an aryè depi lè Ayiti pran dwa granmoun li rive jouk jounen jodi a.

1.- <u>Kòman pwoblèm nan te poze touswit apwe Endepandans 1804 la</u>

Nan batay ansyen esklav yo te mennen pou libète ak pou lendepandans, te toujou genyen lespwa pou laviktwa debouche sou yon sosyete kote chak kiltivatè va kapab travay sou ti bout tè li, chè mèt chè metrès, dekwa pou kaba ak sistèm gran plantasyon blan franse te ape kontwole a. Lè pèp la te plante lendepandans, nan lane 1804, gouvènman Desalin nan te goumen rèd chèch pou tout gran bitasyon kolon franse yo te kite nan peyi a, vini pase nan men leta ki te fèk fòme a.

Apre lamò Desalin, ki te mouri ansasinen nan lane 1806, poutèt tout mezi li te pran nan sans sa-a, gouvènman Petyon an pèmèt pwopriyetè prive yo fè dappiyanp sou tè franse yo te kite. Dap-piyanp sa yo te fèt sou plizyè fòm. Premyèman, gouvènman Petyon an mete fren nan politik : "se sèl leta ki pou pi gran pwopriyetè tè nan peyi a." Tout tè Desalin te sezi yo, Petyon remèt yo bay swadizan pwopriyetè tè sa yo. Dezyèmman, Petyon distribye yon bann pòsyon tè, ki kapab 150

kawo tè konsa pou piti pou chak pòsyon, bay gwo fonksyonè sivil yo ak militè yo. Se moun sa yo, yo vinn rele grandon. Grandon sa yo konn rive jwenn 2000 kawo yon sèl kou. Twazyèmman, pou kore pi byen toujou gwo pwopriyete yo, Petyon bay ti ofisye yo, solda yo, ak ti fonksyonè sivil yo ant sis (6) rive jouk karant senk (45) kawo tè.

Apre lanmò Petyon, Bwaye kontinye menm politik sa a jouk an 1826. Li distribye tè nan Nò ak nan Dominikani. Li difisil pou nou ta rive konnen ki kantite tè gouvènman Petyon ak Bwaye rive distribiye; men, sa pate depase 200.000 kawo tè konsa. Tè sa yo reprezante ant 20 rive 25% tè esklav yo te konn plante lè peyi a te anba men kolon blan franse yo.

Anpil save pale sou Refòm Agrè sa a. Gouvènman yo toujou sèvi ak li pou fè pèp la egare; yo toujou fè konnen peyi nou an pa bezwen yon Refòm Agrè paske gouvènman anvan yo te deja reyalize Refòm Agrè a. Ki vrè sans Refòm Agrè sa a genyen?

Refòm Agrè sa a pèmèt gwo pwopriyetè prive yo blayi nan tout plèn yo. Tout bon tè yo nan men gwo fonksyonè yo epi nan men gwo boujwa yo. Kidonk, Refòm Agrè sa a touche sèlman gwo fonksyonè yo ak lamę a. Peyizan yo ki vini gen libète, men ki toujou rete pòv, asiste tout distribisyon sa yo. Gouvènman yo te distribiye kèk kawo tè bay ti ofisye ak ti solda; se pou evite chirepit anndan lame a.

Mas peyizan yo, yo sèvi avèk yo pou yo travay sou gwo bitasyon yo. Pwopriyetè a bay peyizan an kèk kawo tè pou li debouye li kou mèt jan jak pou li travay li. Rekòt la pataje mwatye-mwatye ant pwopriyetè a ak peyizan an. Sistèm sa a pote non "de mwatye". Ak sistèm "de mwatye" a, pwopriyetè a pa bay anyen nan travay latè a. Politik latè sa a pa ankouraje pwopriyetè yo pou yo

devlope ekonomi peyi a. Gwo pwopriyetè yo al viv san kè sote nan vil yo, yap fè politik osnon yap fè komès.

Pwopriyetè ti bout tè ak mwayen pwopriyetè ap viv yon sitiyasyon malouk. Lè anpil ti pwopriyetè konstaste tè a pa ba yo bon randman, yo oblije vann yon pati ladan l. Abitan ki san tè, bò kote pa yo, mawon grandon yo, yal tabli ti pwopriyete nan mòn yo. Rapò ki pral genyen ant ti pwopriyetè ak gwo pwopriyetè se nan vann pwodwi yo. Vle pa vle, se gwo pwopriyetè yo ki pou fè negosyan jwenn pwodwi yo. Kidonk, yo pran anpil mezi pou: entèdi ti peyizan fè komès an detay andeyò. Gwo pwoprietè yo kontwole mwayen transpò yo, epi gen ensekirite ak kraze zo. Sitiyasyon sa yo, fè ti pwopriyetè yo viv sou kont grandon yo. Non sèlman se grandon ki pou vann pwodwi abitan-an, men se yo menm tou ki pou fè peyizan an jwenn pwodwi li bezwen pou li sèvi. Grandon yo tout bèt: espekilatè, komèsan, ponyadò. Kanta komèsan lavil yo, sitou gwo negosyan yo, yo jwenn yon bann avantaj nan sistèm sa a. Gouvènman Petyon an wete tout mezi Desalin te pran pou kontwole komès la. Politik sa a pèmèt gwo negosyan ayisyen yo e sitou negosyan etranje yo, pran komès la pou kont yo, sitou koze enpòtasyon ak ekspòtasyon. Pami negosyan etranje yo, nou jwenn Anglè, Ameriken, Olandè, Alman.

2.- Sitiyasyon pwopriyetè ti bout tè yo (1848-1915)

Nan epòk ki konmanse nan lane 1848 pou rive nan lane 1915,nou asiste de (2) sitiyasyon. Yon bò, pwopriyetè ti bout tè yo vini devlope pi plis nan mòn yo . Yon lòt bò, etranje yo, kidonk, enperyalis la kòmanse envesti nan peyi a sitou nan agrikilti, egzakteman nan yon peryòd kote pwopriyetè ti bout tè a ap twoke kòn ak gwo pwopriyetè a. Devlòpman ti pwopriyete tè a se pa

leta ki ankouraje li. Malgre lwa gouvènman Jefra a te pran nan lane 1862, malgre yon lòt lwa gouvènman Salomon te pibliye nan lane 1883, tou sa pat rive bay pwopriyete ti bout tè abitan a jarèt. Se plis nan achte ti bout tè osnon nan monte sou tè leta ilegalman ti pwopriyete a te rive layite kò li. Devlòpman ti pwopriyete a ak ti pwodiksyon pèmèt peyi a ekspedye yon bann pwodui tankou: kafe, bwa kanpèch ki gen yon matyè ki sèvi pou bay twal koulè. Gen kèk chif ki kapab ba nou yon lide sou kesyon an. Pou kafe a: 60 milyon liv nan lane 1860, an 1863 li monte 71 milyon liv; 1875: 72 milyon; 1890: 79 milyon. Bwa ki sèvi pou tenn twal sòti, nan 19 milyon liv an 1842 li monte 321 milyon an 1880. Te genyen lòt pwodwi ankò, tankou kakawo, koton e latriye.

Pou frennen devlòpman mouvman pou ti pwopriyete a layite kò li chak jou pi plis, sistèm "demi kolonyal ak demi feyodal" la mete kanpe tout kalite antrav ekonomik tankou avili pri danre abitan pwodwi; vann byen chè machandiz la vil yo; prete abitan lajan ak gwo enterè. An diplis, leta restavèk la simaye tribò babò, laterè, ensekirite nan tout peyi a. Se toujou menm penpenp lan; moun ki fè plis benefis yo, se komèsan ki nan pò yo ki mare sosis yo ak grandon espekilatè yo; kidonk, mak fabrik ekonomi an pa fè yon pa kita, yon pa nago.

3.- Depi Okipasyon Meriken nan peyi a, apati lane 1915 rive jouk jounen jodi a

Nan sa ki konsène ekonomi, dat debakman blan meriken nan peyi a se yon dat enpòtan. Se apati dat sa a, ekonomi ak politik peyi-a vini tonbe nètalkole anba kontwòl gouvènman Lèzetazini. Sistèm gwo pwopriyete a, kidonk, sistèm grandon an, vini pran plis fòs. An menm tan tou, yon seri gwo konpayi etranje fè dappiyanp sou tè yo pou tabli gran plantasyon kann, pit, zannana, kawoutchou. Epi tou, konpayi min yo rasanble

yon bann tè kit se pou pwodwi kwiv, kit se pou pwodwi aliminyòm.

Politik pou ranfòse gran pwopriyete a mete kiltivatè sou ti bout tè yo yon men devan, yon men dèyè. Tou dabò anpil abitan ki te ape viv nan zòn kote gran plantasyon ak gwo konpayi yo enstale vini pèdi ti bout tè yo te genyen an. Se sèlman de twa grenn nan yo ki reyisi jwenn travay pou yon ti kras monnen nan plantasyon ak nan min yo. Anpil abitan vini trouve yo nan sitiyasyon kote sèl sa ki rete yo se ale vann fòs travay yo nan lòt peyi.

Jouk koulye a, abitan an, menm si li pwopriyetè, ape viv anba yon seri menas, depi menas pou li pèdi ti bout tè li ape travay la, jouk rive nan menas pou li pèdi la vi li a kòz vorasite detwa gwo pwopriyetè fonsye ki jwenn apwi yon seri otorite lavil tankou nan plenn ak nan mòn. Tankou nan tan lontan, gwo pwopriyetè fonsye yo pa travay la tè. Yo annik kontante yo viv sou rant ak sou espekilasyon. Kidonk, depi digdantan, genyen yon bann vye metòd aryere ki ape toupizi abitan yo nan peyi a.

II.- Lit abitan yo kont sistèm dominasyon grandon an

Abitan yo reziste tout jan kont sistèm dominasyon sa a, kit se rezistans anba chal, ki fèt pweske chak jou e ki mobilize detwa grenn abitan, kit se rezistans aklè, drapo deplwaye, ak zam nan men yo, ki fèt sèlman nan yon seri moman kote batay la vini cho anpil e kote genyen tou anpil abitan ki kanpe. Pou dezyèm kalite rezistans la, pami sa ki pi enpòtan yo, depi apre lanmò Desalin pou rive jouk nan peryòd Okipasyon Ameriken an, nou jwenn : mouvman Goman nan Grandans la, mouvman Pikè yo nan Sid, mouman Kako yo nan Nò.

1.- Mouvman Goman an

Touswit apre lanmò Desalin peyizan nan Jeremi te leve kanpe kont nouvo otorite ki te tabli nan tout pati Lwès ak nan Sid peyi a. Peyizan nan Jeremi yo te gen nan alatèt yo yon frè yo ki te rele Goman e ki te yon ansyen konbatan nan lagè pou Endepandans peyi a. Pandan 12 an, Goman ak kiltivatè yo te òganize yon veritab leta nan mòn Lahòt. Menm advèsè ki tap konbat Goman te rekonèt se te yon leta ki te byen òganize. Yo menm fè konnen, peyizan fanm yo, nan zòn kote Goman tap kontwole yo te konn desann la vil pou vann pwodwi yo epi achte machandiz pou travayè latè ki revolte yo. Gouvènman Petyon pa te rive kraze mouvman an. Se an napre li, gouvènman Bwaye a ki te reyisi fini ak rebelyon Goman an nan lane 1818.

Nan Nò, nan mwa Me 1807, yon kiltivatè ki te yon ansyen sòlda ki te rele Mayè leve kanpe ak lòt abitan yo kont politik Kristòf la. Sòlda yo te voye pou ale kraze rebèl yo ak Jan Lwi Rebeka alatèt yo, te vinn dakò ak sa travayè latè yo t'ap mande yo. Malgre li te rive toufe mouvman rebelyon an, Kristòf te blije kenbe nan tèt li sa kiltivatè yo te ape mande. Se konsa li te distribye kèk kawo tè sòti nan youn (1) rive nan 20 kawo konsa bay ofisye ak sòlda yo anvan li mouri.

Nan mwa jen 1811, sòlda nan zòn Okay leve kanpe pou denonse sityasyon malouk yap viv, e akize gwo pwopriyetè yo tankou Rigo ak Bòjla. Sòlda sa yo te fè pòs anvan sa nan Grandans la. Yo soulve nan menm moman kote Rigo deside ale goumen kont Goman. Soulèvman Sòlda yo nan zòn Okay la te gen nan alatèt li twa nèg ki te rele Alis, Papiyon, Pyèmari.

2.- Mouvman Akawo a.

Nan lane 1843 gen yon gwo leve kanpe ki fèt pou dechouke politik reyaksyonè gouvènman Bwaye te ape aplike depi 25 an li te sou pouvwa a. Leve kanpe sa a te mobilize anpil klas ak kategori sosyal nan peyi a. Men lè gouvènman Bwaye ale fè rout li, peyizan yo konstate ki jan nouvo dirijan ki enstale nan pouvwa a pa tèlman prese pou bay satisfaksyon nan pwensipal revandikasyon yo te genyen. Ositou, peyizan nan zòn Okay, ak Jan Jak Akawo alatèt yo, ansanm ak peyizan nan zòn Jeremi, ki te gen alatèt yo Jano Jan Franswa (ti non vanyan li se te Molin) tanmen yon lagè popilè ki make tout 19ème syèk la. Lagè popilè sa a se te premye gwo kriz rejim mwatye kolonyal-mwatye feyodal la tap travèse. Kriz sa a, bay sistèm politik la yon seri gwo soukous depi nan lane 1843 jouk rive nan lane 1848. Peyizan ki te mobilize nan lagè sa a , yo rele yo "Pikè" paske yo te genyen kòm zàm yon kokenn chenn pik.

Ki sa peyizan sa yo tap mande?

Gen 5 bagay yo tap mande:

1.- Mete yon nèg nwa kòm prezidan sou pouvwa.
2.- Fè mesye Salomon yo tounen nan peyi a. Yo te voye mesye Salomon yo an egzil nan peyi Dominikani.
3.- Separe tè bay abitan yo.
4.- Bese pri machandiz lavil yo epi ogmante pri pwodui abitan yo.
5.- Devlope lenstriksyon nan peyi a dekwa pou tout abitan aprann li epi aprann ekri.

Genyen nan revandiksyon sa yo ki te atake nannan sistèm dominasyon klas moun ki gen privilèj yo nan peyi a. Men, genyen nan yo tou ki ta pwal bay lenmi pèp la okazyon pou detounen mouvman an. Se konsa gwo chabrak yo pral pran premye revandikasyon an "Mete yon nèg nwa sou fotèy boure a" pou yo fè mannigèt kont mouvman Akawo a.

Klas kap domine yo tankou: gwo jeneral nan Nò yo, mesye ansyen gwo patizan Bwaye yo, mesye Salomon yo, mare sosis yo ansanm ak puisans etranje yo, yo mete tèt ansanm pou yo ranvèse gouvènman milat swadizan liberal la pou mete yon jeneral nwa sou pouvwa a. Misyon chef deta sa a se fè yon sèl ak klas moun kap domine yo pou kraze mouvman Akawo a. Prezidan sa yo, istoryen yo rele yo "Prezidan pope twèl". Politik mete yon prezidan pope twèl se yon maryaj ant tout eksplwatè yo (nwa, milat, Grandon, espekilatè, komèsan, lame) pou toke kòn ak abitan yo. Pou rive kraze mouvman an, lènmi pèp la sèvi ak zam fannfwa, osnon ak koripsyon pou simaye divizyon.

Mouvman Akawo a depase mouvman Goman an. Dabò, li pa kantonnen nan yon sèl rejyon, li travèse bon pati nan depatman Sid la e li te menm ap mache sou Pòtoprens. An menm tan tou li antre nan fondalnatal kesyon sistèm dominasyon ki ape toupizi abitan yo. Lè Salomon vire Okay ak yon bann militè ou kraze mouvman abitan yo, Akawo deklare: "nèg rich se milat, milat pòv se nèg". Lide sa a li chita sou eksperyans eksplwatasyon grandon yo kit se nèg nwa kit se milat; li chita sou eksperyans patisipasyon gwo jeneral yo, nèg nwa tankou milat, nan represyon kont mouvman peyizan yo.

Apre echèk mouvman Akawo a, peyizan yo toujou kenbe flanbo batay la. Yo kontinye goumen men nan yon lòt fason. Se konsa yo sove kite gwo bitasyon la plenn pou yo ale enstale yo sou tè nan mòn. Sa ki blije rete la plenn yo pa tèlman mete ankourajman nan travay la tè grandon. Epi tou peyizan yo toujou pi enterese nan plante viv alimantè pase rete sèlman nan danre pou ekspòtasyon.

3.- Mouvman Kako yo.

Nan lane yo ki ale depi 1865 pou rive jouk nan 1870, rejim demi kolonyal, demi feyodal la pwale travèse yon lòt gwo soukous. Nou kapab di se dezyèm gwo kriz total kapital sosyete a te viv apwe pwemye kriz 1843-1848 la. Nan dezyèm gwo kriz total kapital la popilasyon malere nan vil Okap ak vil Pòtopwens te kanpe 2 pye vanyan, ak prezidan Salnav nan alatèt yo, nan batay pou yon la vi miyò. Mouvman lit ame peyizan yo vini rekòmanse pi rèd nan epòk sa-a. Men mouvman lit ame peyizan an fwa sa pwal divize. Anpil peyizan nan plizyè kote nan Sid peyi a pwal leve drapo ansyen pikè yo nan tan Akawo epi yo pwal goumen bò kote prezidan Salnav. Yon lòt bò, peyizan nan zòn Nòdès pwal mete yo anba la banyè gwo jeneral feyodal lènmi Salnav. Se peyizan rebèl sa yo ki, depi lè sa a, te rele kako.

Apwe prezidan Salnav te fini pèdi batay la e te blije kite pouvwa a, mouvman lit ame peyizan nan Sid peyi-a te vini praktiman disparèt. Mouvman kako a tou te pran yon souf. Se jouk nan lane 1911 li te reparèt.

Ant 1910 pou rive nan 1915, peyi a te travèse yon lòt gwo kriz total kapital. Se nan twazyèm gwo kriz sa-a, lit ame peyizan kako yo te rekanpe. Malgre tout vye mannèv ki te fèt pou sèvi ak lit kako yo pou yon seri vye koz, peyizan yo te ape goumen tou kont konpayi etranje ki te ape fè dap-piyanp sou tè yo tankou konpayi chimen d fè Makdonal, ansanm ak kont abitan grandon, kont lavi chè, kont tout kalite lenjistis.

Nan kondisyon li te ape layite kò li-a, kriz total kapital 1910-1915 la te vini debouche sou debakman sòlda blan meriken pou pwan kontwòl peyi a. Se sa ki rele okipasyon ameriken e ki te dire jouk nan lane 1934. Se sèl peyizan kako yo ki te soulve ak zàm nan men yo pou

defann lonè ak endepandans peyi a. Nan la gè patriyotik sa a peyizan yo te gen nan alatèt yo Chalmay Peral ak Benwa Batravil.

Mouvman sila te laye kò li nan rejyon Nò, Latibonit ak nan Plato Santral. Li te gen ladan li moun ki te kont kòve, kont gwo pwopriyetè, kont peye taks, kont zafè pri pwodwi la tè yo ki ki tap dekrenmen. Se yon trèt ki rele Jan Konze ki te fè pran Chalmay Peral. Benwa Batravil te vini pran tèt mouvman an. Se nan lane 1920, apwe lanmò Batravil, lit ame peyizan yo fini nèt nan peyi isit.

4.- Rezistans pasifik depi 1929 jouk jodi a

Revandikasyon peyizan yo pou garanti sekirite ti bout tè yo genyen, pou lekòl, pou lajistis, pou konbat lavi chè pwal konsève tout fòs yo. Men, apwe mouvman kako a, batay peyizan yo pou jwenn satisfaksyon nan revandikasyon sa yo pwal antre nan yon lòt etap ki se : *peryòd rezistans pasifik ak yon seri lòt kalite òganizasyon.*

Se konsa nan lane 1929, peyizan yo leve kanpe nan plenn Okay pou pwoteste kont abi yo te ape sibi anba politik sektè patizan Okipasyon Ameriken an te ape aplike nan peyi a. Anpil moun te mouri nan Machatè anba bal marin kò ki te vini pou kraze manifestasyon an. Kèk tan apwe, nan lane 1937 vini parèt pemye koperativ ki fòme nan peyi a nan zòn Pòtapiman nan Nò. Men se sitou depi mouvman demokratik 1946 la, travayè latè yo pwal devlope koperativ, sendika ak tout lòt kalite fòm asosyasyon tankou inyon peyizan, mityèl, lig peyizan, san konte tout espès konbit travayè ki te toujou egziste depi lontan deja. Kidonk batay ki ape fèt depi 1986 pou tabli demokrasi nan peyi a marye ak batay peyizan yo ape mennen depi epòk endepandans 1804 la. Lè Konstitisyon 1987 la pale sou nesesite yon

Refòm Agrè nan peyi a, se yon jan pou louvri chimen pou bay travayè latè yo satisfaksyon nan yon revandikasyon ki la depi pwemye tan fòmasyon nasyon an.

- CHAPIT II -

REFOM AGRE-A NAN KONSTITISYON 1987 LA

I.- Ki sa Konstitisyon 1987 la di sou Refòm Agrè?

Men sa Konstitisyon an di nan atik 246 la: "Leta ap ankouraje pou moun andeyò ak moun lavil chèche mete asosyasyon pwodiksyon sou pye dekwa pou yo fè tout mwayen posib pou yo transfòme pwodwi agrikol yo. Leta ap fè sa pou ankouraje moun antreprenè yo. Konsa, kapital lajan peyi a va ogmante pou pèmèt devlòpman nasyonal la pouse pi devan chak jou".

Konstitisyon an kontinye pou li di nan atik 247 la: "agrikilti se tèt sous richès peyi a, se sèl sa ki pou fè popilasyon an jwenn alemye nan tout bagay. Se li tou ki veritab garanti pwogrè sosyal ak pwogrè ekonomik nasyon an".

Pou sa kapab fèt nan lòd ak disiplin, Konstitisyon an nan atik 248 la bay leta misyon pou: yo kreye yon òganizasyon espesyal ki rele "Enstiti Nasyonal Refòm Agrè". Li anchaje pou li refè tout chapant zafè tè nan peyi a. Li va mete yon Refòm Agrè sou pye dekwa pou moun kap travay latè vre kapab jwenn tè pou yo travay. Enstiti a va tabli yon politik Agrè kap vize pou fè latè bay plis randman. Poutèt sa, yo dwe travay pou fè yo rive wouze tè yo, pou rive menaje yo, epi pou ba yo pwoteksyon.

Pou evite hing hang, chirepit, dap-piyanp sou tè yo, Konstitisyon an di nan Atik 248-1 an pou: la lwa fikse ki

piti ak pi gwo pòsyon tè yon moun kapab genyen pou li travay.

Apwe mete Enstiti Nasyonal Refòm Agrè a kanpe, fè lwa pou evite deblozay, leta genyen lòt obligasyon toujou. Atik 249 la deklare obligasyon leta genyen. Se pou li kreye tout mwayen nesesè pou latè rive bay anpil randman. Se pou leta kreye tout mwayen kominikasyon konsekan pou transpò danre yo kapab fèt fasil ni andedan peyi a ni aletranje. Se pou li tabli ekip moun pou bay kiltivatè yo asistans teknik ak asitans nan zafè lajan yap bezwen nan chak seksyon kominal yo.

Zafè yon ti group moun genyen monopol la anba men li, sa kaba; men genyen yon eksepsyon. Atik 250 la di: sèl ka ki kapab fè yo bay leta, ou byen kolektivite teritoryal yo dwa pou se yo menm sèl ki gen kontwòl sou yon pwodwi se lè sa nan enterè tout sosyete a nèt. Yo pa gen dwa bay yon sèl moun, yon sèl patikilye tout kontwòl sa a.

Konstitisyon an toujou pase men pran kontrebann nan ak manje pèp yo. Atik 251 an fè konnen: depi danre peyi a rive fèt an kantite pou tout moun kapab jwenn, yo pa gen dwa antre ak yo sou teritwa nasyonal la, eksepte si genyen gwo ka ki mande sa. Se va menm bagay la tou pou tout sa ki soti nan danre latè.

Pou evite izin yo mache brankal brankal, epi anpeche yo fèmen pòt yo, atik 252 a di leta gen dwa anchaje pou li pran reskonsablite pou fè tout antrepriz fonksyone ak tout sèvis ki konsekan anpil anpil pou la vi kominote a. Leta gen obligasyon pou li fè sa sizoka etablisman sa yo menase disparèt. Yo va gwoupe antrepriz sa yo nan yon sèl sistèm pou dirije yo.

Pou tè a rive nouri tout moun nan peyi a, e menm ekspedye lòt bò dlo, Konstitisyon an mande pou genyen

yon Refòm Agrè. Pou evite nenpòt bagay pase mal, leta ap mete yon enstitisyon ki rele "Enstiti Nasyonal Refòm Agrè". Enstitisyon sa a ap pran kesyon an an men. Wòl enstiti sa a se fè: kadas, lwa pou evite dap-piyanp sou tè yo, ankadre peyizan yo, fini ak zafè monopòl la ak kontrebann nan epi bay izin yo jarèt si yo manke fòs. Kidonk, Refòm Agrè-a se tout yon politik pou rann abitan yo lajistis nan zafè travay la tè.

II.- Kòman pou yo reyalize sa Konstitisyon 1987 la di yo?

Pou yon bon Refòm Agrè fèt nan peyi a, jan Konstitisyon 1987 la mande li a, sòti nan atik 246 la rive jouk nan atik 252 a, sa vle di yon Refòm Agrè ki pral chanje sitiyasyon travayè latè yo, gen yon seri kondisyon ki nesesè si yo pa vle tonbe nan demagoji.

1.- Detwi pouvwa grandon yo.

Pou Refòm Agrè a pote bon jan rezilta, fòk yo pran kèk mezi pou fini ak zafè grandon an. Gen yon seri moun ki ap gade yon sèl fas nan reyalite a e ki ap plede di nan peyi a pa genyen gran pwopriyetè ankò, akòz separasyon byen yo ant plizye eritye. Men lè nou gade lòt fas la nou wè kokenn enfliyans yon ti ponyen gwo chabrak genyen nan plizyè zòn nan peyi a ak nan aparèy leta a, lavil tankou andeyò. Gwo zotobre sa yo toujou gen tandans kache dèyè aparèy leta a pou kontwole tout bagay. Se poutèt sa li enpòtan pou Refòm Agrè a layite kò li tout bon, fòk sistèm grandon an kaba, epi fòk li pa ta kapab reparèt ankò.

Dayè si sa pa fèt nan pwen okenn gouvènman ki ap jwenn bon jan tè leta pou bay Refòm nan jarèt. Leta pou tèt pa li pa konn ki tè ki pou li, ki tè ki pa pou li paske jouk jounen jodi a, pako genyen kadas nan peyi

a. Sèvis domèn nan direksyon jeneral enpo, se yon biwo ki plis kapab bay ransèyman sou ki kantite lajan moun peye pou anfème tè leta.

Nan anpil zòn nan peyi a, travayè latè yo ap fè yon eksperyans ki anmè tankou fyèl. Depi yon tè bon, depi yon tè vin gen valè, paske dlo vin pase sou li, wout vini louvri nan zòn nan, lè sa a, tè a pa pou leta ankò, gwo palto yo sèvi ak fòs ponyèt, gwo ponyèt pouvwa leta a, pou yo mete tout lòt moun deyò e pran tè a pou yo sèl. Fòk leta anpeche sistèm grandon an devlope, brennen li pou li pa depase limit leta fikse pou yo. Se yon mwayen pou garanti sekirite travayè latè yo ki deja ap travay sou tè leta yo, dekwa pou leta rive òganize Refòm Agrè a avèk yo.

2.- <u>Dekrete yon moratwa pou 5 an (sispann peye dèt yo pandan 5 lane)</u>

Yonn nan gwo pwoblèm kap chipote travayè latè yo, se kesyon kouman ti pòsyon kòb ki rete nan men ti abitan yo ap vini pi piti chak jou. Tout lajan leta (otorite militè, jij, kontribisyon) ansanm ak gwo komèsan espekilatè, gwo madan sara e latriye rache nan men peyizan yo, nou kapab di se yon veritab kowalisyon malfini pou anpeche moun andeyò fè ekonomi.

Nan yon kondisyon konsa, ti abitan toujou bezwen lajan prete. Bank Kredi Agrikol ak Bank Devlòpman Agrikol e Endistriyèl ki se de (2) bank leta ki la pou bay kredi pou ede devlope agrikilti preske pa sèvi ak ti peyizan. Se nan men moun ki ap bay ponya sitou travayè latè prete lajan. Lè sa a, se gwo kout ponya pou tè, pou vann rekòt sou pye. Ponyadò yo jouke ti peyizan yo jouk nan gòj pou dechèpiye yo.

Sitiyasyon malouk sa a mande pou leta ta pran yon mezi rapido presto, ki se dekrete yon moratwa pou senk (5) an sou tout dèt ki genyen nan andeyò, kit se lajan abitan dwe leta, kit se kout ponya travayè pran nan men ponyadò. An menm tan, gouvènman an ta dwe pran tout dispozisyon pou de (2) bank sa yo bay òganizasyon peyizan yo tout bourad li kapab bay nan bon jan kredi, san paspouki.

Kaba sistèm grandon an, dekrete yon moratwa, mezi sa yo ap pèmèt tout travayè latè yo pran bon jan souf. San di petèt, mezi sa-a ta pral ankouraje travayè bay randman kidonk, lajan ap sikile plis andeyò yo, òganizasyon peyizan yo ap genyen plis fòs, yap pi djanm nan batay pou Refòm Agrè ak Refòm Fonsye a.

III.- Refòm Agrè ak Refòm Fonsye de (2) reyalite ki makonnen ansanm.

Detwi sistèm grandon an epi anpeche li devlope; ki donk fè yon Refòm Fonsyè yon bò, tabli yon Refòm Agrè yon lòt bò, se de (2) mezi ki gen pou mache ansanm.

1.- Kisa Refòm Fonsye a ye?

Refòm Fonsye a se chanjman nan tout jan pwopriyete latè ye nan yon peyi, ansanm ak chanjman nan tout rapò mèt tè yo genyen ak lòt moun ki ap travay tè a pou yo. Refòm Fonsye a la pou li mete lòd nan koze pran tè, nan achte tè sou do ti peyizan kap travay tè yo. Refòm Fonsye a mande pou leta pran lòt desizyon tankou:

a)- Fòk sistèm demwatye a kaba nèt sou tè d'Ayiti.
b)- Fòk pri anfèmay la bese e fòk genyen yon limit pou pri sa a pa depase.

ch)- Fòk ti pwopriyetè latè yo gen garanti total kapital pou yo pa pèdi tè yo nan okenn kondisyon.

2.- Kisa Refòm Agrè ye?

Refòm Agrè a mande pou leta vire do bay politik toupizi, maspinay li ap mennen kont abitan yo, pou li aplike yon lòt politik ki pou ankouraje fè wout, mwayen transpò, kredi, komès, machinn pou travay latè, depo pou konsève pwodwi, bati lekòl, lopital, devlope espò, distraksyon elatriye. Politik tou nèf sa a ap pote yon kokenn chenn chanjman nan tout andeyò yo. Se yon politik pwogresis pou fini nèt al kole ak sistèm fè bak la ki layite kò li depi digdantan nan peyi a.

Desizyon sa a mande yon lòt distribisyon pouvwa politik, pouvwa ekonomik ak pouvwa sosyal. Toutotan pouvwa politik la, pouvwa ekonomik la ak pouvwa sosyal la rete jan yo ye kounye a nan men yon ti ponyen moun, yon ti ponyen eksplwatè kap kraze zo, nan pwen okenn chans pou Refòm Agrè a pran pye tout bon vre. Pou Refòm Agrè a fèt, fòk travayè lavil ansanm ak travayè andeyò gen kontwòl sou pouvwa politik la dekwa pou yo rive pataje pouvwa ekonomik la ak pouvwa sosyal la, nan yon tèt ansanm ak tout lòt moun, ak tout lòt gwoup ki viktim nan peyi a

Nan pwen okenn Refòm Agrè ki posib si pwòp òganizasyon travayè latè yo pa pran kesyon an an men. Se sèl travayè latè yo ak tout kalite fòm òganizasyon yo ki kapab fè chanjman sa a. Se travayè latè yo ak tout kalite òganizasyon yo genyen ki kapab anpeche abi ak paspouki nan politik Agrè a. Se travayè latè yo ansanm ak tout kalite òganizasyon yo genyen ki kapab leve kanpe pou mennen yon batay san pran souf kont lenmi chanjman yo, kont tout vye abitid ki la depi sou tan

benmbo e ki ta sèvi pou frennen mouvman pou chanjman an.

Refòm Agrè ak Refòm Fonsye, se "pase pran m ma pase chache ou"; se kòkòt ak figaro, youn pa pakab mache san lòt. Men, nan yon peyi tankou Ayiti Refòm Agrè ak Refòm Fonsye bezwen bon jan òganizasyon peyizan pou kore yo. Se sèl òganizasyon peyizan yo ki kapab pèmèt vanse tout bon nan aplikasyon tou sa Konstitisyon an prevwa nan zafè Refòm Agrè.

- CHAPIT III -

KEK PWOBLEM SOU OGANIZASYON TRAVAYE LATE YO-

I.- Sou Zafè Oganizasyon an

1.- Yon batay ki la depi lontan deja tou patou sou latè.

Sa fè lontan deja depi travayè agrikòl yo ap goumen. Anvan menm te genyen ouvriye nan atelye ak nan fabrik, travayè latè yo te konn kanpe tennfas nan batay pou yon ale mye nan la vi yo t'ap mennen. Kit yo te esklav, kit yo te swadizan lib men san okenn dwa paske yo te rete jouke sou tè gran pwopriyetè a, kit yo te ti pwopriyetè malere, kit yo te demwatye osnon ti fèmye, kit anfen yo te ouvriye agrikòl sou plantasyon osnon djobè sou tè lòt moun, tout kalite travayè latè sa yo nan anpil lòt kote te toujou leve byen wo, depi nan tan bembo, drapo revandikasyon sosyal yo. Nan peyi la Frans, l'Angletè, l'Almay, la Risi, la Chin, nan Amerik Latin ak nan Karayib la, lontan anvan te genyen ouvriye endistriyèl, nou jwenn anpil ensireksyon, soulèvman, rebelyon kote se travayè latè yo ki prensipal fòs sosyal la nan tout konba yo.

Nan peyi d'Ayiti tou se menmman parèyman. Anvan Endepandans 1804 la, sitou nan epòk lesklavaj la, gen yon seri travayè latè ki te kenbe flanbo rebelyon an kont sitiyasyon pwopriyetè bitasyon te mete yo. Se te esklav mawon yo. Apre Endepandans 1804 la, travayè yo goumen depi nan premye moman an jouk rive jodi a pou yon seri revandikasyon sosyal ak yon seri revandikasyon nasyonal.

Men, kit se nan lòt peyi, kit se sou tè d'Ayiti, travayè latè yo, nan pi fò batay yo mennen, p'at rive mete sou pye bon jan òganizasyon ki reyisi viv lontan, ki fonksyone demokratikman, ki konsève endepandans li vizavi patwon, pwopwiyetè fonsye ak Leta, epi tou ki pran dispozisyon pou defann tout tan enterè travayè andeyò. Anpil lane pwal pase anvan travayè latè yo te rive gen kalite òganizasyon modèn sa a.

Menm jan sa te fèt pou sendika travayè endistriyèl yo, se nan peyi l'Angletè ankò pwemye òganizasyon sendikal pou ouvriye agrikòl yo te parèt. Sa te fèt nan lane 1833 nan yon ti vilaj ki rele Topuddle. Se te yon tantativ ki te chita nan yon sèl ti zòn. Patwon nan zòn nan antre rapidman nan konfyolo ak otorite nan Leta pou kraze òganizasyon an. Ositou, yon lane apre, Tribinal te kondane George Loveless, prensipal dirijan premye sendika a, ansanm ak senk (5) lòt travayè agrikòl. Tribinal la fè depòte yo e voye yo nan prizon nan yon lòt peyi byen lwen.

Tou sa pa't anpeche egzanp 1833 a kontinye fè chimen l. Se konsa nan lane 1872 vini parèt yon òganizasyon travayè agrikòl ki te layite kòl nan tout peyi l'Angletè a. Oganizasyon sa a te rele : Ynyon Nasyonal Travayè Agrikòl. Depi lè sa a pou rive jodi a, òganizasyon travayè agrikòl pran pye preske tou patou sou la tè. Nan Amerik Latin ak nan Karayib la pa egzanp te genyen nan lane 1978 la apeprè yon santèn gwo òganizasyon travayè agrikòl.

2.- Kouman òganizasyon travayè yo dwe ye?

a) Oganizasyon travayè yo dwe makonnen ak devlòpman mouvman sendikal la. Poutèt sa, yo dwe rantre nan tout batay yo k'ap mennen pou tabli demokrasi a.

b) Sendika a se youn nan fòm òganizasyon ki genyen. Nan òganizasyon sa a, travayè latè yo kapab mete tèt yo ansanm pou fè revandikasyon yo pase.

Sa pa vle di sendika se sèl fòm òganizasyon ki genyen. Men, sendika a kapab egziste sitou nan gran plantasyon kote nou jwenn anpil travayè latè reyini pou travay.

Nou kapab jwenn nan yon sendika sou yon gran plantasyon yon seri òganizasyon ki reyini tè fèmye ak ti pwopriyetè k'ap viv nan zanviron plantasyon an. Epi sendika sa a dwe gen rapò dirèk osnon endirèk ak aktivite y'ap mennen nan plantasyon an.

Ki fè gen plizyè òganizasyon travayè latè. Men, si yo gaye bò isit, bò lòt bò y'ap manke anpil pou yo rive reprezante yon veritab Fòs Sosyal. Se sa ki fè youn nan premye egzijans se pou tout òganizasyon travayè agrikòl yo rive mete tèt yo ansanm.

3.- <u>Kouman Oganizasyon Travayè Latè yo ap rive fè tèt ansanm sa a ?</u>

Gen plizyè fason pou sa fèt.

a) Divès gwoupman kapab fòme yon òganizasyon santralize. Tankou, pa egzanp, yon sèl gwo sendika nasyonal travayè latè. Yon sendika nasyonal pou tout travayè latè k'ap plante. Yon sendika pou travayè k'ap rekòlte, yon lòt pou travayè k'ap transfòme menm kalite pwodwi, e latriye.

b) Kapab genyen tou yon gwo òganizasyon nasyonal ki rasanble ti pwopriyetè k'ap travay pou kont pa yo, tou patou nan peyi a, pa egzanp, yo ka fòme yon asosyasyon nasyonal ti pwodiktè endepandan.

ch) Nou konn jwenn sitiyasyon kote plizyè òganizasyon travayè latè rive fòme yon sèl gwo Federasyon. Federasyon sa a li menm kapab antre nan yon Santral Sendikal Nasyonal.

d) Gen yon lòt fason òganizasyon travayè latè yo kapab rive reyini yo : se rantre nan yon seri gwo òganizasyon ki rasanble travayè yo nan yon peyi selon metye ki sanble yo ak pwofesyon ki sanble yo.

e) Genyen sitiyasyon tou, kote travayè latè nan yon lokalite vini fòme yon senp branch nan yon Santral Sendikal Nasyonal.

4.- Kouman relasyon yo dwe tabli ant gwo òganizasyon yo ak gwoup ki nan baz yo?

Nou dwe gade byen ki kalite relasyon Federasyon travayè latè a genyen ak Santral Sendikal Nasyonal la. Nou dwe gade tou ki kalite relasyon ki genyen ant gwoupman yo ak Federasyon an. Si relasyon sa yo lache anpil, sa vle di sitou se chak òganizasyon apa ki deside sou tout kesyon. Lè sa a nou kapab di se yon Federasyon tout bon. *Men si relasyon yo sere anpil, anba non Federasyon an, sa vle di, Gwoupman ki andedan Federasyon sa a pa granmoun tèt yo, se Federasyon an k'ap mennen yo.*

Kèlkeswa jan òganizasyon travayè latè yo rive mete tèt yo ansanm, kèlkeswa jan yo rive makonnen ak rès mouvman sendikal la nan yon peyi, *li endispansab pou nenpòt ki kalite fòm gwo rasanbleman travayè yo kapab genyen, pou rasanbleman sa-a chita aktivite l sou sa k'ap fèt nan òganizasyon de baz yo.* Paske se fòs òganizasyon debaz yo ki se veritab nannan nenpòt ki gwo rasanbleman travayè.

Ant òganizasyon debaz yo ak komite direksyon gwo rasanbleman an, fòk genyen nivo entèmedyè tankou komite rejyonal pou fasilite travay la. Anplis, dwe genyen tanzantan asanble jeneral, konferans, kongrè, kote delege òganizasyon debaz yo dwe patisipe rèd chèch pou pèmèt yon ale vini toutan ant sa k'ap pase nan direksyon an ak sa k'ap pase nan baz yo.

II- Aksyon pou revandikasyon

1.- Ki kalite aksyon pou òganizasyon travayè latè yo mennen?

Gen 2 lide ki kapab rezime tout sa nou sot di anvan yo

a) Premye lide a, se ki jan li endispansab pou divès kalite òganizasyon travayè latè yo rive mare youn ak lòt. Sa vle di fòme yon chenn solidarite. Rive jwenn yon jan yon mannyè pou yo makònen tèt yo ak rès mouvman sendikal la.

b) Dezyèm lide a, se veye tout tan pou inite sa a chita sou òganizasyon ki aktif tout bon depi anba, jouk nan tèt la, epi tou ki ap mache ak prensip demokrasi.

Plis 2 lide sa yo plante pi fon nan reyalite a, se plis òganizasyon travayè latè yo ap gen kapasite pou mennen tout aksyon, - aksyon ki endispansab - pou chanje move sitiyasyon popilasyon k'ap viv nan tout rakwen peyi a.

Aksyon an kapab chanje selon kategori travayè latè yo. Sa k'ap travay nan plantasyon pou gran konpayi kapab devlope aksyon an sou baz revandikasyon yo dwe poze devan patwon an ak devan leta.

Konba ti pwopriyetè, fèmye ak demwatye, travayè sa yo pa gen patwon. Men lè yo òganize, yo dwe toke

kòn yo ak leta sou prensip revandikasyon yo genyen tankou zafè Refòm Agrè ak lòt revandikasyon tankou : kredi agrikòl, komèsyalizasyon pwodwi yo, wout e latriye.

Gen lòt revandikasyon ki kònsène tou 2 kategori travayè sa yo, tankou: apwovizyònman, lojman, sante, distraksyon, koutmen nan tout difikilte ki gen rapò ak zafè lajistis, eksetera.

2.- Ki jan pou w abòde revandikasyon sa yo ?

Gen 2 chimen ki pa menm ditou:

a) Youn nan chimen yo, se lè otorite gouvènman an ale toupatou pou mande abitan yo ki sa yo bezwen, epi pou l ta ba yo satisfaksyon. Se toujou yon vye lide, kote yo kwè moun ap sòti lòt kote pou regle zafè abitan.

b) Lòt chimen an chita sou pwòp kapasite travayè latè yo. Sa vle di kapasite pou fòme òganizasyon ki kenbe tout endepandans li vizavi tout gwo zotobre ansanm ak leta. Konsa òganizasyon yo dwe rantre nan batay pou travayè yo jwenn yon alemye prese prese, epi pou travayè yo rive gen laviktwa nan batay yo ap mennen pou yon chanjman total kapital nan sosyete a.

3.- Ki difikilte òganizasyon travayè latè yo konn jwenn?

Nan anpil peyi sou devlope tankou peyi pa nou an, òganizasyon travayè vanyan yo toujou jwenn twa (3) gwo seri difikilte.

a) Premye gwo difikilte a konn soti nan lalwa yon peyi. Sa vle di sistèm jiridik ki regle dwa ak devwa chak

sitwayen kap viv nan peyi sa a. Dabitid, otorite yo fè sa yo pi pito lè yo ap aplike lalwa nan yon peyi. Lè konsa, òganizasyon travayè yo konn rankontre yon seri egzijans lalwa ki se veritab obstak otorite yo mete pou anpeche òganizasyon sa yo fonksyone nòmalman.

Nou kapab bay de (2) egzanp pou fè wè obstak sa yo klè:

- Se lè yo mande pou tout òganizasyon sendikal yo anrejistre devan leta, dekwa pou yo vini legal, sa konn reprezante yon veritab pikan kwenna.
- Lòt egzanp la, se lè yo egzije pou tout reskonsab nan òganizasyon sendikal konn li epi konn ekri.

Nan yon peyi tankou Ayiti, egzijans sa yo pi sèvi pou frennen travayè yo nan dwa yo genyen pou yo òganize tèt yo.

b) Dezyèm gwo seri difikilte yo chita sou sitiyasyon ekonomik ak sitiyasyon sosyal ki egziste nan zòn andeyò yo. Dispèsyon ak izòlman ki genyen nan plenn ak nan mòn yo; ale vini pami travayè sezonye yo, pafwa yo pati kite zòn nan pou yo ale viv lòt kote; feblès mwayen finansye travayè yo; konkirans ak divizyon nan mitan popilasyon an; zafè pa gen ase animatè byen fòme ki pou ankadre òganizasyon yo; tou sa fè devlòpman òganizasyon yo vini pi difisil pou fèt.

Nan dezyèm gwo seri difilkite sa yo gen yonn ki pi enpòtan toujou, se konpòtman pwopriyetè latè yo genyen. Nan preske tout peyi, gran pwopriyetè latè yo se lènmi tout òganizasyon ki konsekan nan zafè defann enterè travayè. Yo konn fè tout kalite vye mannèv pou kraze òganizasyon travayè yo.

ch) Twazyèm gwo seri difikilte a, nou jwenn li nan fason lapolis ap aji. Dabitid, lame, lapolis e sitou polis

riral, tout enstitisyon sa yo toujou konsidere òganizasyon travayè yo tankou yon bagay k'ap vin mete dezòd. Se sa ki fè yo toujou pran mezi pou anpeche òganizasyon sa yo kanpe tout bon. Nan travay sa a, otorite militè yo toujou jwenn ankourajman gwo fonksyonè leta nan vil pwovens yo, nan plenn yo ak nan mòn yo, tankou depite, komisè, jij, notè, apantè, avoka, pèseptè kontribisyon, e latriye.

An reyalite, se yon veritab tèt ansanm ki fèt ant mesye pwopriyetè latè yo ak leta nan lokalite yo pou yo toufe tout mouvman travayè latè yo ap fè pou mande sa yo bezwen.

III- Sitiyasyon òganizasyon yo nan lwa sou zafè travay

1.- Kisa lalwa di nan batay òganizasyon travayè agrikòl yo ape mennen?

Nan relasyon gwoup sosyal yo genyen youn ak lòt sou kesyon travay nan yon sosyete, genyen twa (3) reyalite lalwa dwe byen pran yo an konsiderasyon.

a) Fòk lwa a reponn pou li bay tout kalite garanti devan egzijans antrepriz yo genyen pou fonksyone kòmsadwa lè y'ap sèvi ak fòs travay ouvriye yo.

b) Fòk lalwa konsidere tout avantaj ouvriye te reyisi rache depi anvan li parèt, nan aksyon òganize yo te mennen ak anpil sakrifis.

ch) Fòk lalwa montre nou, menm si se sou papye, ki pozisyon leta ak ki politik li ap defann sou kesyon sa a.

Tout lwa ki egziste sou pwoblèm travay, yo tout ap vize yon objektif: *se kouman pou òganize rapò sosyal la yo*. Tout bon chanjman nan rapò sa yo pote yon chanjman kanmenm nan lwa yo.

Sa lalwa prevwa sou zafè òganizasyon travayè latè yo, se yon bon godèt pou mezire degre lit deklas ansanm ak konpòtman leta vizavi kategori sosyal sa a. Se vre depi lontan deja Konstitisyon nou yo toujou deklare tout ayisyen gen dwa fè asosyasyon. Se vre depi apre 1946, lalwa rekonèt dwa pou tout ouvriye fè sendika. An plis tou sa, Ayiti siyen konvansyon nimewo 87 OIT a ki deklare tout travayè gen dwa fòme òganizasyon yo pi pito pou defann enterè yo san yo pa blije mande pèsonn otorizasyon davans. Peyi a siyen tou yon lòt konvansyon OIT nimewo 98 ki pale sou libète sendikal ak sou negosyasyon kolektiv.

2.- Kisa Kòd Riral la di sou Kesyon òganizasyon travayè latè?

Malgre tou sa, Kòd Riral 1962 a pa prevwa nesesite pou genyen òganizasyon ki ape defann revandikasyon travayè latè yo. Atik 7 Kòd sila a, pale pou Konsèy Administrasyon Seksyon Riral (KASER), fòme asosyasyon ki pou okipe zafè relijyon, zafè ekonomik, zafè kiltirèl, osnon espò. Nan atik 71 la toujou se KASER la ki pou *kontwole jan nenpòt ki asosyasyon ap mache nan kominote a.*

Nan atik 13 menm lwa sa a, KASER a sèvi ak prensip aksyon kominotè epi li fè popilasyon an patisipe nan tout sa k'ap fèt.

Pi lwen, atik 81 Kòd Riral 1962 a bay lis 10 kalite koperativ ki kapab genyen.

Anfen, atik 82 a prevwa yon seri avantaj pou tout koperativ ki fèt regilyèman, men san okenn presizyon ki eksplike ki lè yon koperativ fèt regilyèman.

Aloske si nou analize 4 atik sa yo, nou wè Kòd Riral la mete baryè nan wout travayè latè yo sou kesyon aplikasyon youn nan dwa fondalnatal ki byen klè nan tout Konstitisyon depi lontan ak nan konvansyon ki fèt sou zafè òganizasyon travayè. Konsa nou wè Kòd Riral la lage sò asyosyasyon travayè latè yo nan men manm KASER.

3.- Kisa Kòd Travay la di sou òganizasyon travayè latè yo?

Atik **466** Kòd Travay **1961** an prevwa pou travayè latè yo jwi menm kalite dwa ak libète sendikal tankou sa ouvriye nan endistri ak travayè antrepriz komèsyal yo genyen.

Sepandan, nan yon dokiman, Biwo Entènasyonal Travay (BIT nan lang franse) fè remake kouman nan Kòd Travay 1961 an, sa ki di nan atik 466 la ta konsène sèlman kategori travayè ki se salarye agrikòl. Se yo sèlman ki ta gen dwa fè asosyasyon epi ki ta ka benefisye libète sendikal. Kidonk, Kòd Travay 1961 ak 1984 la pa rekonèt dwa lòt kategori travayè latè tankou ti pwopriyetè ak ti fèmye pou fè asosyasyon, pou goumen pou revandikasyon yo epi pou gen libète sendikal.

Sitiyasyon an vin pi grav nan Kòd Travay 1984 la kote disparèt nèt tout chapit ki te nan Kòd 1961 an, e ki te pale sou travayè demwatye yo.

IV- Pou rive fòme yon bon jan òganizasyon

1.- <u>Premye pa òganizasyon travayè latè yo dwe fè?</u>

Kounye a, nou pral fè yon ti chita pale sou divès machpye ki genyen pou yon gwoup kapab di li genyen yon òganizasyon tout bon.

Gen yon premye bagay ki enpòtan anpil nan demach pou yon gwoup moun ki gen menm lide rive mete yon òganizasyon sou pye, se REFLEKSYON. Sètadi, reflechi sou yon pwoblèm ki konsène yo tout.

Nan refleksyon k'ap fèt yo, nou pral rive SANSIBLIZE chak moun sou pwoblèm kolektif sa a poun kab jwenn yon solisyon kolektif ki chita daplon ak reyalite a, se sa ki rele MOTIVASYON.

Kanpay MOTIVASYON sa pral rive MOBILIZE yon gwoup moun ki vle pote yon solisyon KOLEKTIF pou pwoblèm yo t'ap reflechi sou li a. MOTIVASYON an mennen nan MOBILIZASYON.

Gwoup moun sa yo ki KONSYANTIZE e ki MOBILIZE pou rezoud pwoblèm nan, pral pran yon DESIZYON pou rive mete yon OGANIZASYON sou pye.

Pou OGANIZASYON sa a kapab gen fòs, fòk chak moun ak pwòp volonte li PATISIPE nan tout DESIZYON yo ap pran.

PATISIPASYON nan pran DESIZYON yo anndan OGANIZASYON an dwe fèt dapre KONDISYON ki pase sou jan gwoup la ap fonksyone.

Depi gen bon jan KONDISYON pou gwoup la byen fonksyone chak manm pral pran RESKONSABLITE li andedan OGANIZASYON pou mennen AKSYON gwoup la pral mete sou pye a.

Men, pou chak may chenn OGANIZASYON an soude youn nan lòt gen yon kondisyon ki enpòtan anpil se KOMINIKASYON, sa vle di fòk pawòl la sikile nan tout nivo OGANIZASYON an.

2.- An nou rezime ak ti tablo sa a

REFLEKSYON

KONSYANTIZASYON---->MOTIVASYON---:

MOBILIZASYON---->DESIZYON-------->OGANIZASYON---
:>KOMINIKASYON

PATISIPASYON---->KONDISYON------->RESKONSABLITE-:

PATISIPASYON---->AKSYON--------------->

DEZYEM PATI

- I -

KONVANSYON ENTENASYONAL KI FET POU OGANIZASYON TRAVAYE LA TE YO.

1.- Istorik konvansyon an

Oganizasyon Entènasyonal ki ap okipe zafè travayè, te resevwa yon konvokasyon ki te soti nan konsèy administrasyon Biwo Entènasyonal Travay. Reyinyon an te fèt 4 jen 1975, nan peyi Laswis, nan vil ki rele Jenèv la. Nan konferans sila a, manm yo rekonèt:

1) Travayè latè yo anpil nan kat kwen sou la tè a, kidonk se yon bagay enpòtan pou entegre yo nan pwogram devlòpman ekonomik ak devlòpman sosyal peyi yo, yon fason pou travayè sa yo rive jwenn pi bon kondisyon travay ansanm ak yon la vi miyò.

2) Yo remake nan anpil peyi sou latè, espesyalman nan peyi ki poko devlope yo, tè a pa kapab bay menm randman an ankò, kòmkwa yo mal sèvi avèk li; pi fò nan moun ki ta travay yo a, sa nou rele mendèv la, chita san yo pap fè anyen. Ki fè, li vini yon nesesite pou travayè la tè yo fòme bon jan òganizasyon lib e libè, byen vanyan, ki kapab pwoteje yo, an menm tan yap travay pou ogmante pwodiksyon peyi yo . Lè sa a, travayè latè yo va pote yon veritab koutmen nan devlòpman ekonomik ak devlòpman sosyal peyi yo. Patisipan yo kwè se sèl kalite òganizasyon sa yo ki kapab chanje sitiyasyon manke manje ki egziste nan anpil peyi sou latè.

3) Patisipan yo al pi lwen pou fè konnen, li nesesè pou genyen yon kokenn **Refòm Agrè** pou travayè latè yo kapab rive jwenn yon lavi miyò. Se pou

tèt sa, òganizasyon travayè sa yo dwe pote konkou pa yo nan kesyon Refòm Agrè sa a.

4) Patisipan yo te tou fè yon rale sou tout sa ki te deja ekri sou koze sa yo nan Konvansyon ak Rekòmandasyon Entènasyonal yo, espesyalman: Konvansyon sou dwa pou moun òganize yo (nan sektè agrikòl la tou), ki te fèt nan lane 1921; konvansyon sou libète sendikal ak pwotèjman dwa sendikal an 1928, konvansyon sou dwa òganizasyon ak negosyasyon kolektif, an 1949. Tout konvansyon sa yo di byen klè tout travayè, travayè latè tou, gen dwa pou yo tabli pwòp òganizasyon pa yo.

2.- Dènye Desizyon yo Pran

Apre anpil brase lide ki fèt sou kesyon òganizasyon travayè latè yo, ansanm ak wòl yo nan devlòpman ekonomik ak devlòpman sosyal peyi yo, patisipan yo deside fè pwopozisyon sa yo ki sòti sou fòm yon konvansyon entènasyonal. Jou ki 23 jen 1975, yo vote tout atik yo, epi yo rele konvansyon an: Konvansyon Entènasyonal sou òganizasyon travayè latè. (Konvansyon Nimewo 141)

3.- Men sa yo deklare nan atik yo:

- Atik 1 -

Konvansyon sila fèt pou tout kalite òganizasyon ki rasanble lòt kalite travayè, men ki reprezante travayè latè yo tou.

- Atik 2 -

1) Nan konvansyon sila a pawòl travayè latè a vle di tout moun ki andeyò, nan plenn ak nan mòn yo, k'ap travay latè, osnon fè atizana, osnon ki ap mennen yon aktivite ki gen relasyon ak travay latè osnon ak atizana, kit se pou moun y'ap travay, pou yo touche yon salè, kit se pou pwòp tèt pa yo, tankou sa ki nan fèm, nan sistèm demwatye osnon k'ap travay ti moso tè yo genyen, jan dezyèm pati nan atik sa a eksplike li.

2) Konvansyon sila a konsène sèlman fèmye, demwatye, osnon ti peyizan ki pwopriyetè men ki jwenn pi fò sous lajan yo nan travay latè a, epi tou ki fè travay sa a ak èd fanmi yo sèlman, oubyen, tanzantan, ak kèk zanmi anplis:

a) Yo pa sèvi ak yon mendèv tout tan
b) Osnon yo pa sèvi ak yon kokenn mendèv chak fwa se lè rekòt yo.
ch) Osnon yo pa bay pwòp tè pa yo nan fèm, ou byen nan demwatye.

- Atik 3 -

1) Tout kalite travayè latè, kit se travayè k'ap touche yon salè, kit se pou pwòp tèt yo y'ap travay, yo gen dwa fòme òganizasyon yo vle san yo pa mande pyès otorizasyon, yo gen dwa tou mare sosis yo ak òganizasyon ki la deja jan yo pi pito san yo pa mande pyès moun pèmisyon.

2) Menm prensip ki tabli libète sendikal la, fèt pou respekte nèt al kole pou travayè latè yo, òganizasyon travayè latè yo fèt pou yo endepandan, epi tou yo pa fèt pou fòse pyès moun antre ladan yo; epi yo pa fèt pou sibi okenn kontwòl, okenn anpechman osnon okenn

desizyon gwo ponyèt ki sòti nan lòt moun, osnon nan òganizasyon ki pa gen anyen pou wè avèk yo.

3) Pou òganizasyon travayè latè yo, rive genyen sa yo rele pèsonalite jiridik la, (sa vle di dwa legal òganizasyon an pou ale nan tribinal lajistis pou tout kalite kòz) li pa kapab makònen ak okenn dizon ki ta depaman ak tou sa ki di nan 2 premye pwen ki nan atik 3 sa a.

4) Pandan y'ap egzèse dwa atik 3 sa a rekonèt yo, travayè latè yo, tankou òganizasyon yo fòme yo, menm jan ak tout moun osnon lòt gwoup ki òganize, yo tout yo fèt pou respekte lalwa.

5) Lè chak peyi va fè lwa pa li sou òganizasyon travayè latè yo, lwa sa yo fèt pou rekonèt tout garanti ki prevwa nan atik 3 sa a. Yo pa gen dwa derespekte garanti sa yo.

- Atik 4 -

Youn nan bagay pou gouvènman yo chèche lè y'ap kalkile politik nasyonal yo nan zafè devlòpman riral, se pou yo fè tout jan, tout mannyè pou òganizasyon travayè latè yo jwenn bon jan kondisyon pou yo layite kò yo, san se pa pèson ki fòse sa fèt. Oganizasyon sa yo, lè yo vanyan epi yo endepandan, se yon kokenn mwayen pou travayè latè yo patisipe tout bon vre san paspouki nan devlòpman ekonomik ak devlòpman sosyal peyi yo; epitou, pou yo jwenn bon jan avantaj pou yo menm nan devlòpman sa a; nan sans konvansyon 1958 la ki chita sou batay kont diskriminasyon (nan kesyon anplwa ak metye)

- Atik 5 -

1) Pou òganizasyon travayè latè yo kapab jwe yon wòl nan devlòpman ekonomik ak devlòpman sosyal,

tout peyi manm k'ap mete paraf yo anba Konvansyon sila a, ki vle di yo dakò ak li, fèt pou pran bon jan desizyon lakay yo pou travayè latè yo jwenn ankourajman yo bezwen. Sa vle di peyi manm yo fèt pou elimine tout fòs ki pa vle òganizasyon sa yo tabli, ki pa vle yo jèmen, ki pa vle yo mennen aktivite legal yo. An menm tan, fòk yo wete tout sa ki, nan lalwa osnon nan administrasyon leta e ki tabli diskriminasyon kont travayè latè yo.

2) Tout peyi manm ki siyen Konvansyon sila a gen kòm reskonsablite pou okenn lwa nan peyi a pa vini tankou yon baryè ki anpeche òganizasyon travayè latè yo jwen plas yo, anpeche yo jèmen, anpeche yo viv, sitou nan kondisyon espesyal lavi andeyò nan plenn ak nan mòn yo.

- Atik 6 -

Fòk tout peyi manm yo souke kò yo kou mèt Jan Jak pou yo fè konprann enpòtans òganizasyon travayè latè yo, ansanm ak wòl yo kapab jwe nan bay plis travay, nan amelyore kondisyon jeneral travay, espesyalman kondisyon lavi moun nan seksyon riral yo, nan ogmante richès peyi yo, epi fè yon fason pou richès sa yo pi byen distribye nan popilasyon an.

REKOMANDASYON POU OGANIZASYON TRAVAYÈ LATÈ ANSANM AK WOL YO NAN DEVLOPMAN EKONOMIK AK DEVLOPMAN SOSYAL PEYI YO

Konferans Jeneral Oganizasyon Entènasyonal k'ap okipe zafè travay, lè konsèy Administrasyon Biwo Entènasyonal Travay la te konvoke l' nan peyi Laswis, nan vil Jenèv, kote li te reyini nan dat 4 jen 1975 pou swasantyèm sesyon li, li te rekonèt enpòtans travayè latè nan lemonn; e poutèt sa li mande pou travayè latè yo patisipe prese prese nan tout pwogram k'ap tabli pou devlòpman ekonomik ak devlòpman soyal peyi yo, yon fason pou rive jwenn pi bon kondisyon travay ansanm ak yon lavi miyò.

Li remake, nan anpil peyi sou latè, espesyalman nan peyi ki poko devlope yo latè a pa bay sa li ta ka bay, kòmkwa li mal itilize; kòmkwa tou pi fò nan moun ki kapab travay yo, sa yo rele mendèv la, yo chita san yo pa jwenn travay. Ki fè, fòk travayè latè yo ankouraje pou yo fòme bon jan òganizasyon lib e libè, vanyan, ki kapab pwotweje enterè yo, an menm tan y'ap sèvi pou defanm enterè tout manm ki ladan yo. Lè sa a, ya va pote konkou yo reyèlman vre nan devlòpman ekonomik ak devlòpman sosyal peyi yo.

Konferans lan kwè se òganizasyon tankou sa nou sot pale yo ki dwe e se yo ki kapab chanje sitiyasyon manke manje ki egziste nan anpil peyi sou latè.

Li rekonèt Refòm Agrè se yon kokenn nesesite si pou travayè latè yo jwenn yon lavi miyò, nan yon latriye peyi pami sa ki poko devlope yo. Se poutèt sa, ògani-

zasyon travayè sa yo fèt pou mare kòd lombrit yo sere sere ak tout pwogram Refòm Agrè .

Konferans la fè chonje tout sa ki te deja fèt nan Konvansyon ak Rekòmandasyon entènasyonal yo sou kesyon travay, espesyalman Konvansyon sou dwa pou moun òganize yo (nan sektè agrikilti a tou) ki te fèt nan lane 1921; Konvansyon sou libète sendikal, an 1948; Konvansyon sou dwa pou moun òganize yo epi negosye ansanm, an 1949- tout konvansyon sa yo deklare aklè, tout travayè, travayè la tè tou gen dwa pou yo tabli òganizasyon lib e libè. Epitou, gen yon seri konvansyon ak rekòmandasyon entènasyonal sou kesyon travay ki kapab sèvi pou travayè latè yo mete men ansanm, yon fason pou tout dispozisyon sa yo pa rete pawòl anlè.

Li konnen Oganizasyon Nasyonzini (ONU nan lang franse) tankou lòt enstitisyon espesyal yo, sitou òganizasyon Entènasyonal k'ap okipe zafè travay, ak sa k'ap okipe zafè manje ak agrikilti, yo tout montre kouman yo enterese nan kesyon Refòm Agrè a ak devlòpman zòn riral yo.

Li konnen tou, tout atik ki nan Rekòmandasyon sila a fèt ak konkou Oganizasyon Nasyonzini k'ap okipe zafè manje ak agrilti. Konsa pou bagay yo pa twò gaye, òganizasyon sa a, ansanm ak ONU va kontinye travay anba menm labanyè a, yon fason pou yo swiv kouman yo ap aplike atik sa yo.

Lè li te fin pran desizyon pou li adopte divès pwopozisyon ki chita sou kesyon òganizasyon travayè latè ansanm ak wòl yo nan devlòpman sosyal peyi yo, sa sete katriyèm pwen nan pwogram sesyon an;

Lè li fin deside pou pwopozisyon sila yo parèt tankou yon rekòmandasyon;

Li adopte, nan dat 23 Jen 1975, rekòmandasyon ki fèt pou Travayè latè.

I.- Dispozisyon Jeneral

1- Rekòmandasyon sila a fèt pou tout kalite òganizasyon travayè latè, ansanm ak òganizasyon ki rasanble lòt travayè men ki reprezante travayè latè yo tou.

2- Rekòmandasyon ki fèt pou koperativ yo (nan peyi ki poko devlope yo) an 1965, kapab sèvi pou òganizasyon travayè latè yo tou.

1) Nan kad rekòmandasyon sila a, pawòl "travayè latè a" vle di tout moun ki andeyò, nan kanpay yo, k'ap travay latè, osnon k'ap fè atizana, osnon ki ap mennen yon aktivite ki gen relasyon ak agrikilti oubyen atizana, kit se pou moun y'ap travay, pou yo touche yon monnen, kit se pou pwòp tèt pa yo, yo ap travay tankou sa ki nan fèm, nan sistèm demwatye, osnon k'ap travay ti mòso tè , jan dezyèm pati nan atik sa a eksplike li a.

2) Rekòmandasyon sila a fèt sèlman pou fèmye, demwatye, osnon ti peyizan propriyetè ki rale pi fò sous lajan yo nan travay latè a, epi tou ki mennen aktivite sa a ak èd la fanmi yo sèlman oubyen, tanzantan, ak kèk zanmi anplis:

a) Yo pa sèvi ak yon mendèv tout tan,
b) Yo pa sèvi ak yon gwo mendèv lè rekòt yo,
c) Yo pa bay pwòp tè pa yo nan fèm osnon nan demwatye.

3- Tout kalite travayè latè, kit yo ap travay pou yo touche, kit se pou pwòp tèt pa yo, yo ta gen dwa, fòme pwòp òganizasyon pa yo, san yo pa mande pyès otori-

zasyon, oubyen mare sosis yo ak òganizasyon konsa ki deja la, depi yo asepte konfòme yo ak lwa òganizasyon sa yo.

II. Wòl òganizasyon Travayè latè yo.

4- Youn nan bagay pou gouvènman yo fikse lè y'ap kalkile politik nasyonal yo nan zafè devlòpman riral, se ta pou yo jwenn tout jan tout mannyè pou òganizasyon travayè latè yo, kapab layite kò yo lib e libè san yo pa fòse pèsonn, yon fason pou travayè sa yo patisipe tout bon vre nan devlòpman ekonomik ak devlòpman sosyal peyi yo, san paspouki, jan konvansyon ki chita sou kesyon diskriminasyon an wè li (travay ak metye, 1958) epi tou pou yo jwenn bon jan avantaj pou pwòp tèt pa yo nan devlòpman sa a.

5- Selon jan sitiyasyon an ye, òganizasyon sila yo ta fèt pou:

a) reprezante enterè travayè la tè yo, fè konnen yo epi defann enterè sa yo, espesyalman, lè yo gen pou yo fè negosyasyon osnon konsiltasyon, kelkelanswa sikonstans yo, nan non tout travayè latè yo alawonbadè.

b) reprezante travayè latè yo lè gouvènman yo ap kalkile ki jan pou yo prevwa, pou yo egzekite epi evalye pwogram devlòpman pou zòn riral yo, epi nan tout planifikasyon nasyonal k'ap fèt, depi nan kòmansman jis nan finisman.

c) se pou yo kalkile tout jan tout mannyè pou divès kalite travayè latè patisipe selon enterè chak grenn nan yo, depi nan kòmansman jis nan finisman, nan:

*) pwogram ki pou devlope agrikilti a, san yo pa egzante sa ki prevwa kouman pou yo

amelyore jan yo plante, jan yo konsève, jan yo transfòme, transpòte epi vann pwodwi yo;

**) pwogram Refòm Agrè ak devlòpman riral ki pou bay tè yo plis valè.

***) pwogram ki prevwa zafè wout, pon, irigasyon elatriye, ansanm ak endistri agrikòl ak atizana.

****) pwogram ki prevwa devlòpman zòn riral yo, menm sa ki gen pou fèt ak konkou Oganizasyon Nasyonzini (ONU) osnon Oganizasyon Entènasyonal k'ap okipe zafè Travay, osnon lòt enstitisyon espesyal yo;

*****) pwogram sou enfòmasyon ak fòmasyon ansanm ak lòt aktivite tankou sa yo prevwa nan nimewo 15 rekòmandasyon sila a.

d) Fè tout jan tout mannyè pou travayè latè yo rive jwenn lajan pou yo prete nan bon kondisyon, pou yo jwenn machandiz, zouti elatriye lè yo bezwen yo, kondisyon pou yo vann, pou yo achte, pou transpò, epi tout teknik ki ka sèvi yo.

e) Kalkile, yon fason ki konsekan, ki jan pou zòn riral yo jwenn pi bon fòmasyon nan kesyon devlòpman kominotè, aktivite koperativ, ak lòt aktivite òganizasyon travayè latè yo ta tanmen ansanm ak fòmasyon sou fason pou yo kontwole tout aktivite sa yo.

f) Chache tabli pi bon kondisyon nan travay ak nan lavi travayè latè yo, menm sou kesyon sekirite ak pwòpte nan travay la.

g) Ankouraje pou yo mete pwogram sekirite sosyal ki pi nòmal yo sou pye, tankou zafè kay, lasante ak lwazi.

III. Ki jan pou òganizasyon Travayè latè yo jwenn jarèt.

6- Pou òganizasyon travayè latè yo kapab jwe yon wòl nan devlòpman ekonomik ak devlòpman sosyal la, tout leta peyi manm yo ta fèt pou tabli yon bon jan politik lakay yo, yon politik ki ankouraje òganizasyon travayè latè yo, yon fason pou:

a) Kraze tout baryè ki enpoze yo jèmen, ki pa pèmèt yo devlope epi mennen aktivite legal yo. Kraze tou tout kalite diskriminasyon, tout kalite prejije òganizasyon yo, osnon manm òganizasyon yo, kapab soufri nan koze lalwa ak nan administrasyon leta.

b) Pèmèt òganizasyon travayè latè yo ansanm ak manm yo pwofite tou nan pwogram edikasyon ak fòmasyon pwofesyonèl ki deja egzizte pou lòt òganizasyon travayè yo ak pou manm yo.

c) Pèmèt òganizasyon yo rapouswiv yon politik ki kapab asire travayè latè yo yon pwoteksyon sosyal tankou sa travayè endistri yo jwenn nan, oswa travayè k'ap travay nan lòt sektè ki pa nan endistri yo.

7- 1) Fòk yo respekte tout bon vre prensip libète sendikal la; òganizasyon travayè latè yo fèt pou yo lib e libè, san yo pa fòse pyès moun antre ladan yo, ni pou pyès lòt moun pa eseye kontwole yo, dominen yo, detounen yo osnon kraze yo.

2) Okenn kondisyon ki depaman ak sa ki nan chapit nimewo III sila a pa gen dwa genyen okenn valè lè òganizasyon travayè latè ap chache jwenn sa yo rele pèsonalite jiridik yo, sa vle di lè yo ap chache tabli aktivite yo sou yon baz legal ki pèmèt yo ale nan tribinal lajistis chak fwa ka a ta prezante

3) Lè y'ap egzèse dwa yo jan yo prevwa li a nan Chapit III a, travayè latè yo, tankou òganizasyon yo fòme yo, menm jan ak tout moun osnon gwoup ki òganize yo, yo tout fèt pou yo respekte lwa peyi yo.

4) Lwa ki tabli nan chak peyi pa fèt pou derespekte garanti yo prevwa nan chapit III sila a.

A. Dispozisyon nan zafè Lwa ak Administrasyon.

8- 1) Leta peyi manm yo fèt pou chache tout mwayen pou lwa ki tabli lakay yo pa vin tankou yon gwo baryè ki anpeche òganizasyon travayè latè yo jèmen, epi devlope tèt yo, sitou lè w gade kondisyon lavi nan seksyon riral yo.

2) Espesyalman:

a) prensip ki fèt sou dwa moun genyen pou yo asosye epi pou yo negosye ansanm, jan sa ekri nan Konvansyon sou dwa asosyasyon (nan sektè agrikilti), 1921, nan Konvansyon sou libète sendikal ak pwoteksyon dwa sendikal, 1948, nan Konvansyon sou dwa moun genyen pou yo asosye ansanm, 1949, tout prensip sa yo fèt pou sèvi kòm baz pou tabli lwa, jeneral osnon espesyal, ki konsekan e ki gen rapò ak bezwen chak gwoup travayè latè.

b) Lwa konsekan sa yo fèt pou chita sou kondisyon espesyal lavi nan seksyon riral yo, yon fason pou:

*) yo pa sèvi ak règleman ki konn abitye fèt sou baz kantite moun, kantite ane lekòl ak kantite lajan moun genyen, pou yo kokobe òganizasyon nan zòn riral yo, kote pa gen gwo konsantrasyon moun, epi, pi fò ladan yo pa pase lekòl e yo se malere.

**) pwoblèm ki ta kapab parèt nan fason òganizasyon travayè latè yo reyini manm yo, jwenn solisyon ki chita sou respè dwa tout moun, epi ki gen rapò ak tou sa yo di nan Konvansyon sou libète sendikal la, ak pwoteksyon dwa sendikal 1948; epi Konvansyon ki fèt pou reprezantan travayè yo, 1971;

***) travayè latè yo jwenn bon jan pwoteksyon pou yo pa rele chalbari dèyè yo, poutèt ran yo kòm lidè, oswa aktivite yo kòm lidè oubyen kòm manm nan òganizasyon travayè latè yo.

9- Fòk yo mete kèk sistèm kontwòl anplas, tankou sèvis enspeksyon nan travay, sèvis espesyal ak lòt sèvis ankò ki pou veye si lwa ki fèt pou òganizasyon travayè latè yo ak manm yo aplike kòmsadwa.

10- 1) Si pou tel rezon, travayè latè yo gen pwoblèm pou yo kreye pwòp òganizasyon pa yo e pou fè yo mache, òganizasyon ki deja la yo fèt pou ankouraje travayè latè yo; fòk sa ki deja òganize yo

kapab bay bon jan konsèy ki mare ak enterè travayè latè yo, lè travayè ki poko òganize yo mande konsèy.

2) Si li nesesè, èd sa a , lè yo mande li, kapab prevwa anplis, moun ki save e ki dispoze bay konsèy jiridik ak konsèy teknik epi ki dispoze mennen aktivite fòmasyon.

11- Fòk genyen bon jan mezi ki pran pou chache gen dizon òganizasyon travayè latè yo, nan bon jan dyalòg, chak fwa y'ap debat sou tout kesyon ki gen rapò ak kondisyon travay epi sitiyasyon lavi nan zòn riral yo.

12- 1) Sou kesyon fòmasyon an, chak fwa ka a prezante, òganizasyon travayè latè yo fèt pou prezan lè y'ap tabli plan ak pwogram ekonomik ak pwogram sosyal peyi yo, tankou lè y'ap pran dispozisyon jeneral pou devlòpman ekonomik, devlòpman sosyal osnon kiltirèl zòn riral yo; òganizasyon travayè latè yo fèt pou asosye ak tout mouvman planifikasyon ak fonksyònman enstitisyon ki la pou fè travay sa a, tankou sèvis ak komisyon ofisyèl yo, òganis devlòpman yo, konsèy ekonomik ak konsèy sosyal yo.

2) Oganizasyon travayè latè yo ta fèt pou patisipe yon fason espesyal nan preparasyon, egzekisyon, evalyasyon pwogram Refòm Agrè yo: dispozisyon ki konsekan fèt pou tabli sou kesyon sa a.

13- Leta peyi manm yo fèt pou yo prevwa lwa ak enstitisyon ki ankouraje rankont òganizasyon travayè latè ak patwon yo, ak òganizasyon patwon yo ansanm ak lòt otorite ki la pou sa.

B.- Enfomasyon piblik

14. Otorite ki la pou sa, fèt pou pran dispozisyon pou:

a) Fè tout moun sa enterese dirèkteman, tankou otorite santral yo, otorite lokal yo ak lòt otorite tou, patwon andeyò yo, grandon yo, fè tout moun sa yo vin konprann pi byen, wòl òganizasyon travayè latè yo kapab jwe nan fè richès peyi yo vin pi plis epi fè plis moun jwenn moso ladanl; nan fè gen plis travay nan zòn riral yo ki chita sou pwodiksyon e ki rapòte; nan fè degre levasyon ak fòmasyon divès kalite travayè latè yo monte pi wo; an menm tan tou nan fè kondisyon travay ak kondisyon lavi a vin pi miyò nan zòn riral yo.

b) Fè rès popilasyon an, an jeneral, espesyalman sa ki pa gen anyen pou wè ak ekonomi riral la, fè yo vin konprann pi byen kouman li enpòtan pou devlòpman zòn andeyò yo fèt pou byen balanse ak devlòpman zòn lavil yo, e poutèt sa fòk òganizasyon travayè latè yo jwenn fòs, pou yo genyen bon jan pwa pa yo nan balans sa a.

15- Dispozisyon otorite ki la pou sa dwe pran, ta kapab anvizaje:

a) Yon kanpay nasyonal enfòmasyon ak fòmasyon ki ta fèt pou travayè latè yo e ki ta esplike yo tout dwa yo genyen, yon fason pou yo kalkile kouman pou yo egzèse dwa sa yo.

b) Pwogram nan radyo, nan televizyon ak nan sinema, atik nan jounal lokal osnon nasyonal

ki pou ta fè konnen kondisyon lavi ak kondisyon travay nan zòn riral yo, an menm tan, yo ta kapab eksplike ki kote òganizasyon travayè latè yo vle rive, ki aksyon yo deja mennen ak ki rezilta yo rive jwenn.

ch) Oganize nan chak zòn, rankont ak reyinyon kote divès kalite travayè latè kapab patisipe ansanm ak patwon yo, grandon yo, gwo plantè yo, ak lòt sektè nan popilasyon an, plis otorite nan zòn nan.

d) Oganize yon pwogram vizit nan zòn riral yo pou jounalis yo, patwon yo, reprezantan travayè ki nan divès aktivite nan endistri oubyen nan komès, elèv lekòl, etidyan nan inivèsite ak tout pwofesè yo, plis reprezantan divès lòt sektè nan popilasyon an.

e) Prepare yon seri pwogram konsekan pou divès kalite lekòl ak divès degre lekòl pou montre pwoblèm ki genyen nan travay latè ansanm ak kondisyon lavi travayè latè yo.

Ch.- Edikasyon ak Fomasyon

16- Pou òganizasyon travayè latè yo kapab grandi alèz, pou yo kapab pran reskonsablite gran moun yo epi patisipe tou nan devlòpman ekonomik ak devlòpman sosyal peyi yo, otorite ki la pou sa, fèt pou pran yon seri desizyon ki ta gen pou yo:

a) mete a la dispozisyon moun ki ap dirije òganizasyon yo, ansanm ak tout manm òganizasyon sa a yo, konesans ki chita sou:

*) lwa peyi a ak lwa entènasyonal ki fèt sou aktivite òganizasyon sa yo, espe-

syalman sou dwa moun genyen pou yo mete tèt yo ansanm;

**) tout prensip ki eksplike kouman pou òganizasyon travayè latè yo jèmen, kouman pou yo mache;

***) pwoblèm devlòpman zòn riral yo ki makònen ak devlòpman ekonomik ak devlòpman sosyal peyi yo, san yo pa bliye pwoblèm sou kouman yo travay latè, fè atizana, konsève machandiz yo, transfòme yo, pwoblèm transpò, kouman pou yo vann epi achte machandiz yo, nan ki règleman, aktivite sa yo fèt;

****) prensip ak teknik pou mete kanpe yon seri plan ki prevwa tout ki jan pou ekonomi peyi a devlope.

*****) tout liv, tout pwogram Oganizasyon Nasyonzini (ONU) oswa Oganizasyon Entènasyonal Travay (OIT) oswa lòt enstitisyon espesyal fè ki kapab sèvi pou fòmasyon travayè latè yo.

b) pote yon amelyorasyon nan kesyon edikasyon travayè latè yo nan tout degre -jeneral, teknik, ekonomik epi sosyal- yon fason pou yo pi djanm lè pou yo kore òganizasyon yo, e pou yo pi konsyan sou dwa yo, an menm tan yap patisipe nan devlòpman zòn andeyò yo.

ch) tanmen pou fanm yo pwogram ki montre wòl yo nan kominote riral yo. Pwogram sa yo dwe makònen ak pwogram jeneral fòmasyon yo, e fanm yo ta dwe gen menm chans ak gason pou yo patisipe ladan yo.

d) prevwa yon pwogram fòmasyon pou fòmatè travayè latè yo, yon fason pou yo kapab ede mete koperativ anplas oubyen lòt sèvis ki ta la pou satisfè bezwen manm òganizasyon travayè latè yo, an menm tan, aktivite sa yo va sèvi pou òganizasyon yo vin granmoun tèt yo nan zafè lajan.

e) prevwa tou pwogram ki pou ta devlope tout kalite aktivite pou jèn jan ak jèn fi ki nan zòn riral yo.

17- 1) Pou tout pwogram fòmasyon nou sot pale nan nimewo 16 la kapab fèt tout bon vre, li nesesè pou yo mare yo ak kèk lòt pwogram sou edikasyon ouvriye ak edikasyon granmoun ki chita sou reyalite zòn yo ak peyi yo e ki makonnen ak bezwen sosyal, bezwen ekonomik, ak bezwen kiltirèl, tout kalite travayè latè yo, espesyalman bezwen fanm yo ak jèn yo.

2) Deske yo deja gen konesans sa yo, lòt mouvman sendikal yo ansanm ak òganizasyon ki deja egziste yo e k'ap defann enterè travayè latè yo, yo tout ta fèt pou mete tèt yo ansanm pou yo reyalize pwogram yo.

D.- Ed nan keksyon lajan ak materyel

18- 1) Oganizasyon travayè latè yo, espesyalman lè yo fèk derape, lè yo fè konnen yo bezwen lajan oswa materyèl, pa egzamp pou yo reyalize yon pwogram fòmasyon, sizoka èd sa a ta vini, li pa fèt pou mare ak okenn kondisyon ki pa respekte endepandans ak enterè òganizasyon yo ansanm ak manm yo. Ed sa ta dwe vini konplete jefò travayè latè yo ap fè pou pwòp òganizasyon yo vini gran moun tèt yo nan zafè lajan.

2) Prensip nou sòt pale yo fèt pou tout kalite èd materyèl osnon lajan, menm lè se Leta peyi manm yo ki tabli yon politik asistans pou òganizasyon sa yo.

REKOMANDASYON SOU WOL KOPERATIV YO NAN DEVLOPMAN EKONOMIK AK SOSYAL NAN PEYI TYE MOND YO.

Konferans Jeneral Oganizasyon Entènasyonal Travay te resevwa yon konvokasyon ki te sòti nan Konsèy Administrasyon Biwo Entènasyonal Travay la; reyinyon sa a te fèt 1er jen 1966 nan peyi Laswis, nan vil Jenèv, pou senkantyèm sesyon li.

Aprè patisipan yo te fin dakò sou plizyè pwopozisyon konsènan wòl koperativ yo nan devlòpman ekonomik ak sosyal peyi Tyèmond yo, kesyon sila-a te debat nan katriyèm pwen nan lòd dijou a.

Patisipan yo deside fè pwopozisyon sa yo tounen yon rekòmandasyon.

Patisipan yo adopte pwopozisyon yo nan jou ki 21 jen 1966. Pwopozisyon sa yo, nou pral pibliye la a pral pote non Rekòmandasyon sou koperativ yo (Pou peyi Tyè mond) 1966.

I.- Ki koperativ rekomandasyon sila a vize

1.- Rekòmandasyon sila a, li valab pou tout koperativ. Sitou: koperativ konsomasyon, koperativ pou amelyore tè yo, koperativ agrikòl pou pwodiksyon ak transfòmasyon, koperativ riral k'ap founi pwodwi, koperativ agrikòl k'ap vann pwodwi, koperativ pechè, koperativ k'ap founi sèvis, koperativ atizana, koperativ ouvriye k'ap pwodwi, koperativ men dèv, bank koperativ pou

prete ak sere lajan, koperativ lojman, koperativ transpò, koperativ asirans, koperativ sante.

II.- Ki sa yon politik sou koperativ dwe chache reyalize?

2- Kreyasyon ak devlòpman koperativ yo dwe youn nan poto mitan devlòpman ekonomik sosyal e kiltirèl, ansanm ak promosyon moun tou nan peyi Tyèmond yo.

3- Kreyasyon ak devlòpman koperativ yo dwe yon mwayen pou :

a) Amelyore sitiyasyon ekonomik, sosyal, kiltirèl moun ki genyen ti mwayen yo, ankouraje yo e bayo bourad nan travay yap fè yo.

b) Ankouraje moun yo mete lajan labank kidonk lajan peyi a ap ogmante, mete fren nan izirye yo. Pou sa fèt labank ap prete moun yo lajan ak yon enterè byen ba.

ch) Mete tout yon seri kontwòl demokratik nan aktivite yo e separe san patipri tout diplis yo.

d) Ogmante revni nasyonal la ak resèt ki sòti nan ekspòtasyon yo, kreye plis travay, nan mete sou pye yon sistèm Refòm Agrè, eksplwate yon seri zòn kote tè yo pat janm mete an valè, ankouraje devlòpman endistri modèn nan kat kwen peyi a pou transfòme pwodwi yo sou plas.

e) Amelyore kondisyon lavi moun yo, bay sèvis sosyal yo bourad nan domèn tankou : lojman

e menm nan domèn sante edikasyon ak kominikasyon.

f) Patisipe nan fòmasyon jeneral ak fòmasyon teknik manm yo.

4- Gouvènman yo nan peyi Tyè mond yo dwe mete sou pye yon politik pou ede, ankouraje koperativ yo nan domèn ekonomik, finans, teknik ak nan domèn lalwa, san yo pa wete sou dwa granmoun koperativ yo.

5.- (1) Mete yon politik konsa sou pye sa mande pou gouvènman yo ta panche sou kesyon kondisyon ekonomik e sosyal, sou resous ki disponib nan peyi a, ak sou wòl koperativ yo kapab jwe nan devlòpman peyi a.

(2) Politik sa a dwe antre nan yon plan devlòpman, men yon plan devlòpman ki pa depaman ak politik koperativ yo.

6- Detanzantan gouvènman yo ta dwe pase men nan politik sa a e adapte lwa yo selon bezwen ekonomik e sosyal yo, epi tou selon jan mwayen teknik yo rive devlope nan peyi yo.

7- Koperativ yo ki deja sou teren an dwe patisipe nan ekri lwa yo e menm patisipe nan aplikasyon politik sila a.

8- Mouvman koperativ la dwe kolabore ak lòt òganizasyon ki ale nan menm sans ak li, nan travay pou fè lwa yo, e menm patisipe ak lòt òganizasyon yo nan aplikasyon politik la.

9- (1) Gouvènman yo dwe mete koperativ sou menm pye ak lòt antrepriz yo lè yo ape fè plan ekono-

mik nasyonal la, e lè tou yo ape pran lòt mezi jeneral ki konsène ekonomi an, sitou lè plan sa yo ak mezi sa yo kapab gen enfliyans sou aktivite koperativ yo; epi tou koperativ yo dwe patisipe nan aplikasyon plan yo ak mezi yo, depi plan ak mezi sa yo siye ak liy koperativ yo.

(2) Federasyon koperativ yo dwe reprezante lòt koperativ ki afliye ak yo nan aplikasyon sa ki di nan nimewo 7 e 9 Rekòmandasyon an nan nivo lokal, rejyonal, nasyonal.

III.- Metòd pou rive mete kanpe yon politik pou zafè koperativ yo

A.- Lalwa

10.- Gouvènman nan peyi Tyèmond yo dwe pran tout kalite mezi ki ale nan menm sans lan, e dwe chita sou menm tab ak koperativ ki sou teren an pou brase lide dekwa pou rive :

a) Idantifye e elimine tout lwa nan peyi a ki mete yo an kwa pou anpeche devlòpman koperativ yo sitou nan domèn enpo, osnon lisans ak kantite machandiz ki dwe antre ou byen sòti nan peyi a, ou byen tout mezi ki depaman ak karaktè koperativ yo ou byen ak regleman espesyal yo genyen pou yo fonksyone.

b) Anpeche mezi sa yo rantre nan lwa peyi yo.

ch) Adapte règleman fiskal peyi a ak kondisyon espesyal koperativ yo.

11.- Fè lwa sou kreyasyon ak sou fonksyonman koperativ yo, ansanm ak sou dwa pou yo fonksyone,

menm jan ak lòt antrepriz yo; lwa sa yo ap valab pou tout kategori koperativ

12.- (1) Lwa sa a dwe omwens genyen ladan li :

a) Definisyon osnon deskripsyon koperativ la ak tout mak fabrik li ki se: yon gwoup moun ki mete tèt yo ansanm pou fòme demokratikman yon antrepriz pou reyalize yon travay kèlkonk; chak manm pote pòsyon pa li nan kapital ki nesesè pou fonksyonman koperativ la e yo tout aksepte patisipe tout bon nan antrepriz sa a nan bon tankou nan move tan.

b) Deskripsyon tou sa koperativ yo ap chache reyalize; epi tou lis tout demach ki pou fèt pou fòme koperativ yo, pou leta rekonèt yo, pou kapab genyen chanjman nan règleman koperativ yo, epi pou rive defèt yon koperativ.

ch) Kondisyon ki dwe ranpli pou leta rekonèt koperativ yo tankou maksimòm lajan yo dwe vèse kòm kontribisyon, e menm leta kapab fikse kantite lajan pou yo bay, ak nan ki delè pou yo fin peye; epi tou dwa ak devwa manm yo, ki dwe vini byen klè nan estati koperativ yo.

d) Eksplikasyon sou metòd administrasyon, jesyon ak kontwòl lajan kap antre, sòti anndan koperativ yo, ak sou fason pou chwazi manm direksyon e jan pou yo fonksyone.

e) Mezi ki pèmèt pwoteje pwòp mo "koperativ" la.

f) Mezi ki pèmèt kontwole koperativ yo, ede yo e veye si lwa sa yo ap aplike kòm sa dwa.

(2) Mezi ki pou pèmèt koperativ yo jwenn dwa pou yo fonksyone se dwe yon seri mezi senp dekwa pou sa pa vini yon baryè ki anpeche koperativ yo ni fonksyone ni devlope.

13.- Lwa sou koperativ yo dwe pèmèt yo gwoupe yo an Federasyon.

B.- Edikasyon ak Fòmasyon

14.- Anpil mezi dwe pran pou pèmèt moun nan peyi Tyèmond yo genyen tout tan plis konesans sou metòd, posiblite ak limit koperativ yo.

15.- Pou sa fèt, fòk se pa sèlman nan lekòl koperativ yo ak nan lòt sant enterese nan kesyon an moun kapab aprann sou pwoblèm koperativ yo. Fòk moun kapab etidye kesyon koperativ la nan plizyè lòt kote tankou :

a) Inivèsite yo ak etablisman ansèyman sipery è yo.
b) Lekòl kote yo fòme pwofesè yo.
ch) Ekòl agrikilti yo, ak lòt etablisman ansèyman pwofesyonèl ansanm ak sant pou edikasyon.
d) Etablisman ansèyman segondè.
e) Etablisman ansèyman primè.

16.- (1) Pou rive bay elèv yo ak etidyan yo bon jan fòmasyon sou eksperyans pratik, prensip ak metòd koperativ yo, elèv lekòl yo ak etidyan yo dwe jwenn bon jan ankourajman pou yo mete sou pye yon seri koperativ.

(2) Se menm jan an tou, òganizasyon sendikal yo ak asosyasyon atizanal yo dwe jwenn èd ak ankourajman pou yo mete sou pye yon seri pwojè pou fè pwomosyon koperativ yo.

17.- Yon seri mezi dwe pran pou pèmèt granmoun yo abitye ak prensip, metòd koperativ yo ak tout avantaj koperativ yo kapab bay.

18.- Pou pèmèt piblik la okouran e konnen kisa koperativ la ye, fòk gen liv ki ekri, sou koperativ; fòk gen konferans, seminè, gwoup etid ak diskisyon ki fèt; fòk fòmatè gaye toupatou, fòk deba sou antrepriz koperativ yo fèt nan laprès, sinema, radyo, televizyon e latriye. Mwayen sa yo dwe makònen ak sitiyasyon chak peyi yo.

19.- (1) Anpil mezi dwe pran pou bay moun ki pral pran pòs administratè, anplwaye, konseye, osnon moun ki pral gaye lide koperativ la toupatou e menm moun ki deja ap travay nan koperativ yo, yon bon jan fòmasyon pwofesyonèl e an plis tou yon fòmasyon ki chita sou metòd ak prensip koperativ yo.

(2) Si mwayen ki genyen yo pa sifi pou fòme moun, lè sa a fòk genyen lekòl espesyal ki pou fè travay fòmasyon an. Lekòl espesyal sa yo dwe genyen bon jan materyèl pedagojik ki makònen ak reyalite peyi a e ki pèmèt moun aprann kòm sa dwa. Lekòl espesyal sa yo va chwazi pwofesè espesyalis e yo kapab menm mande kèk dirijan koperativ vini anseye tou. Si lekòl espesyal sa yo pa kapab fonksyone, otorite konsène yo dwe fè tout moun ki bezwen yo swiv kou pa korespondans ou byen ale nan lekòl kontablite, nan lekòl administrasyon osnon nan lekòl komès.

(3) Mete sou pye yon seri pwogram espesyal pou bay manm koperativ yo yon fòmasyon pwofesyonèl. Pwogram sa yo ap antre nan kad aktivite edika-

syon ak fòmasyon pou fè manm yo pi maton nan travay la. Pwogram espesyal sa yo dwe chita sou reyalite kiltirèl peyi a, sou nesesite pou konbat analfabetism e bay moun yo fòmasyon sou eleman ki enpòtan nan aritmetik (kalkil).

Ch.- Ed pou koperativ yo :

- Ed Finans

20.- (1) Yon koperativ ki fèk ap fonksyone, ki ape devlope osnon ki ap tabli yon lòt pwodiksyon e ki rankontre anpil pwoblèm lajan, dwe nòmalman jwenn yon èd.

(2) Ed sa a pa dwe pase anba pye dwa granmoun osnon enterè koperativ yo, men èd sa a dwe ankouraje e fè manm koperativ yo fè plis efò.

21.- (1) Ed la dwe fèt sou fòm kredi.

(2) Leta ta dwe mete yon fon disponib, e fè koperativ yo peye yon pati nan enpo yo, oubyen pa peye ditou, èd sa yo ap pèmèt koperativ la finanse:

a) kanpay enfòmasyon, animasyon ak edikasyon.
b) tout travay k'ap itil peyi a.

22.- Lè òganizasyon koperativ yo pa genyen ase mwayen pou yo finanse pwojè sa yo, leta ak lòt òganizasyon piblik yo ta dwe ba yo konkou, men enstitisyon prive yo tou kapab bay yon bourad. Pou evite moun nan de djob e pou lajan an pa separe ti moso pa ti moso, dwe genyen yon kowòdinasyon pou kontwole lajan sa yo.

23.- (1) Mete fon disponib pou koperativ yo, e fè koperativ yo peye yon pati nan enpo a osnon pa peye ditou dwe ekri nan yon lwa peyi a. Lwa sa a dwe di sitou kouman pou koperativ yo itilize fon sa yo. Lwa a fèt pou li klè sou fason pou koperativ yo rive jwenn kredi e garanti kredi sa yo.

(2) Otorite konsène yo dwe mete bon jan kontwòl sou fason koperativ yo ap itilize lajan sa yo e kouman yap peye dèt yo.

24.- (1) Ed lajan koperativ yo ap jwenn nan men leta osnon nan men enstitisyon ki gen ladan l lajan leta ansanm ak lajan prive, èd sa a dwe pase al nan yon bank koperativ nasyonal. Si bank koperativ nasyonal la pa egziste, yon federasyon koperativ kapab jwe wòl la, e pran reskonsablite pou li itilize èd sa a e menm ranbouse li. Jiskaske bank koperativ nasyonal la rive kreye, èd lajan sa a kapab al jwenn koperativ yo dirèkteman.

(2) Tout èd lajan ki sòti nan enstitisyon prive yo kapab al jwenn koperativ yo dirèkteman, si yo deside respekte sa ki di nan dezyèm pwen ki nan nimewo 20 rekòmandasyon sa yo.

<u>Ed Administratif</u>

25.- Se vre, se manm koperativ yo ak moun yo nonmen alatèt direksyon yo ki gen wòl pou kontwole jesyon ak administrasyon an; men otorite konsène yo, kapab, lè koperativ la fèk fòme, bay yon kout men pou :

a) ede rekrite moun nan koperativ la e peye pèsonèl kalifye yo.

b) mete moun konpetan pou gide koperativ yo e ba yo konsèy.

26.- (1) Koperativ yo dwe jwenn konsèy sou tout kesyon, sitou sou kesyon administrasyon, jesyon, sou pwoblèm teknik. Men konsèy sa yo pa dwe pase anba pye dwa granmoun koperativ yo, ni pa dwe meprize reskonsab alatèt yo, manm yo, ak pèsonèl la.

(2) Konsèy sa yo se yon federasyon koperativ osnon otorite konsène yo ki dwe bay yo.

D.- Kontwòl nan koperativ yo ansanm ak biwo pou ede devlope politik koperativ yo

27.- (1) Gen yon kontwòl ki dwe fèt nan koperativ yo dekwa pou rive konstate ki jan koperativ yo ap mennen aktivite yo dapwe lalwa e dapwe objektif yo fikse tèt yo.

(2) Kontwòl sa a se yon federasyon koperativ osnon otorite konsène yo ki dwe egzèse li.

28.- Yon federasyon koperativ ki genyen yon bann ak yon pakèt koperativ afilye ak li dwe anchaje pou verifye mouvman lajan koperativ sa yo genyen nan labank. Jiskaske yon òganizasyon espesyal vin kreye pou fè travay sila-a, lè federasyon an pa an mezi fè travay sa a, se otorite konsène yo osnon yon òganis endepandan ki maton sou kesyon an ki dwe fè travay sila a.

29.- Mezi nou sòt site nan rekòmandasyon nimewo 27 ak 28 la dwe prepare yon fason pou :

a) byen kontwole e byen administre koperativ yo.
b) pwoteje enterè manm yo.
ch) egzamine pwoblèm pratik yo, analize erè ki fèt yo, bay administratè ak anplwaye

edikasyon ak fòmasyon pou pèmèt yo fè travay la pi byen.

30.- (1) Ta dwe genyen yon sèl enstitisyon ki ta chaje pou mennen aksyon pou devlope koperativ yo, pou bay fòmasyon sou koperativ, pou fòme dirijan ak pèsonèl koperativ yo, pou chache èd ki pèmèt koperativ yo fonksyone.

(2) Travay sa yo se yon federasyon koperativ ki ta sanse fè yo. An atandan, enstitisyon espesyal la fòme, otorite konsène, osnon yon lòt enstitisyon k'ap travay nan menm sans la, ta kapab fè travay sa yo.

31.- (1) Si li posib, travay sa yo nou soti di nan rekòmandasyon nimewo 30 lan, kèk moun ki pa gen lòt okipasyon ta gen dwa fè yo.

(2) Pou travay la fèt kòm sa dwa, moun sa yo dwe pran yon fòmasyon espesyal; fòmasyon sa a yap jwenn li nan yon enstitisyon espesyal nou te site nan rekòmandasyon nimewo 19 la; ou byen moun sa yo kapab swiv yon kou espesyal nan lekòl ak fakilte nou sot site yo nan rekòmandasyon nimewo 19 la.

32.- Otorite konsène yo dwe reyini e pibliye pou piti yon fwa nan ane a , yon rapò ak estatistik sou aktivite ak sou devlòpman mouvman koperativ la nan ekonomi nasyonal la.

33.- Si enstitisyon nan federasyon koperativ la, osnon lòt enstitisyon ki sou teren an, pa kapab fè travay rechèch la, brase lide, e pibliye tout aktivite mouvman koperativ la kòm sa dwa, li posib pou ta genyen yon seri enstitisyon espesyal ki kreye nan nivo nasyonal ou byen nan nivo kèk rejyon pou fè travay la.

IV.- Pote kole ak peyi lòt bò dlo.

34.- (1) Peyi manm yo dwe debouye yo kou mèt Jan Jak pou pote kole ant yo menm dekwa pou ede, pou ankouraje koperativ nan peyi Tyèmond yo.

(2) Pote kole a, dwe fèt :

a) ant peyi Tyè mond yo;
b) ant peyi ki nan menm zòn, sitou nan kad òganizasyon pou yon zòn, si genyen yon kalite òganizasyon konsa nan yon zòn;
ch) ant peyi kote mouvman koperativ la ekziste depi lontan deja ak peyi Tyè mond yo.

(3) Si li posib peyi manm yo dwe envite òganizasyon koperativ nasyonal yo patisipe nan pote kole a dekwa pou rive mete ansanm jefò k'ap fèt nan peyi lòt bò dlo pou youn ede lòt nan mouvman koperativ la.

(4) Pote kole sa a dwe mache ak yon seri mezi tankou:

a) ogmante asistans teknik la sou koperativ peyi Tyè mond yo, asistans sa a kapab si li posib vini sou fòm pwogram ki ranje ansanm ant gouvènman ak gouvènman, ou byen pwogram ki ranje ansanm ant òganizasyon ki pa makònen ak gouvènman an;
b) prepare e distribye materyèl enfòmasyon, liv yo, imaj, anrejistreman, fim e latriye ak lòt materyèl, pou fè lwa sou koperativ, fòmasyon sou

koperativ, pou bay alatèt yo, ak kad yo, bon jan fòmasyon.

ch) fè echanj ant pèsonèl kalifye yo.

d) bay bous etid

e) òganize seminè ak kòlòk entèna-syonal

f) fè echanj (twòk) machandiz, ak echanj sèvis ant koperativ yo.

g) fè bon jan rechèch sou estrikti, me-tòd travay ak pwoblèm koperativ tou nèf yo rankontre nan peyi Tyè mond yo.

V.- Dispozisyon espesyal sou wòl koperativ yo pou rezoud pwoblèm espesyal yo.

35.- Pou yon seri kesyon espesyal ki konsène peyi Tyè Mond yo, tout moun dwe rekonèt kouman, nan yon seri sikonstans, koperativ yo genyen pou yo jwe yon wòl espesyal.

36.- Nou va jwenn nan yon teks apa, ki vini apwe rekòmandasyon yo, ki montre ki jan tout kalite òganiza-syon koperativ yo kapab pote konkou yo pou Refòm Agrè-a fèt ak anpil siksè ak pou amelyore nivo lavi moun ki ape viv nan andeyò.

Sa ki nan fèy sa yo mache ansanm ak rekòmandasyon yo

1.- Lè nou konsidere enpòtans koperativ nan pwogrè ekonomik, ak pwogrè sosyal yon peyi; yon zouti pou pèmèt moun andeyò yo patisipe direkteman nan devlòpman ekonomik la, nan devlòpman edikasyon ak nan aktivite pou wose nivo kilti pèp la, li nesesè pou koperativ yo vin jwe yon gwo wòl nan pwogram Refòm Agrè a.

2.- Koperativ yo dwe sèvi pou verifye nan ki degre moun andeyò yo enterese tout bon nan tout mezi ki ape pran pou aplike Refòm Agrè a. Koperativ yo dwe bay abitan yo enfòmasyon sou objektif, prensip ak metòd Refòm Agrè-a.

3.- Nou dwe bay koperativ ki fèk ap fòme yo atansyon espesyal dekwa pou jan yo ap òganize yo a pa depaman ak jan Refòm Agrè a ap devlope e pou pa depaman tou ak degre kote Refòm Agrè-a reyisi rive. Koperativ yo dwe pèmèt kiltivatè yo fè tè a rann kòm sa dwa pou ogmante pwodiksyon an e pèmèt manm yo pran pwòp inisyativ yo e patisipe tout bon nan tout desizyon koperativ yo ap pran.

4.- Tout abitan ki vle gwoupe tèt yo, pou travay tè yo ansanm dwe jwenn bon jan bourad. Nan sans sa a n'ap jwenn tout yon seri koperativ tankou koperativ pou founi sèvis, koperativ k'ap travay tè a, e menm rive mete ansanm tè yo, men dèv yo, ak zouti yo.

5.- Si abitan yo vle mete sou pye yon koperativ pou reyini ansanm tout ti moso tè adwat agoch yo, koperativ sa yo dwe jwenn ankourajman.

6.- Si genyen tout yon seri mezi ki pran pou chanje pwopriyetè ou byen pou distribye tè grandon yo, fòk

moun ki jwenn tè sa yo jwenn ankourajman pou yo fè koperativ ou byen pou travay tè yo ansanm.

7.- Se pou ankouraje fòmasyon koperativ lè ta genyen yon pwojè pou abitan yo ta ale travay sou yon seri tè vyèj ki pako janm eksplwate. Lè sa a dwe genyen tout yon seri mezi ki pran pou amelyore teren yo, pou founi bon jan sèvis, e pou fasilite travay tè yo ansanm.

8.- Ankouraje moun ki benefisye nan Refòm Agrè a ak tout lòt kiltivatè yo, pou yo fòme koperativ pou mete lajan yo e jwenn kredi ak bank koperativ pou :

a) prete kiltivatè yo lajan pou yo achte zouti ak tout lòt bagay yap bezwen pou travay tè a;
b) ankouraje e ede kiltivatè yo, pou yo mete lajan labank pou lajan an kapab vini pi plis;
ch) bank koperativ yo dwe prete kiltivatè yo lajan e ankouraje yo mete lajan nan bank. Prete ouvriye yo tou ki pa kapab jwenn kredi nan lòt bank yo.
d) pèmèt plan kredi espesyal gouvènman an ap mete sou pye pou kiltivatè yo rive jwenn yo gras ak yon metòd efikas. Kontwole fason yap sèvi ak kredi a, e fason yap peye dèt yo, lè dat la rive.

9.- Ankouraje koperativ apwovizyonman yo, koperativ k'ap vann pwodwi yo ou byen koperativ ki ranpli divès fonksyon pou :
a) achte ansanm tout bagay y'ap bezwen pou travay tè a, bon kalite ak bon pri
b) achte pwodwi tout kategori kiltivatè yo ap bezwen pou sèvi lakay yo.
ch) mete pwodwi agrikòl yo nan depo, transfòme yo, e vann yo ansanm.

10.- Li ta bon pou ta genyen lòt fòm koperativ k'ap ofri kiltivatè yo yon seri sèvis tankou: sèvi ak zouti agrikòl yo ansanm, elektrisite, gadinaj, òganize sèvis veterinè, lite kont maladi k'ap atake plant yo, mwayen pou wouze tè yo, asire rekòt yo ak bèt yo.

11.- Pou kapab genyen plis travay, amelyore kondisyon travay kiltivatè yo, ankouraje travayè agrikòl san tè yo, pou òganize pwòp koperativ men dèv yo.

12.- Koperativ agrikòl ki chita nan zòn kote Refòm Agrè-a tanmen dwe mete tèt yo ansanm pou jwenn avantaj ekonomik pa yo.

13.- Yo ta dwe ankouraje, devlope yon seri koperativ ki pa agrikòl k'ap pèmèt fanmi kiltivatè yo travay tout jounen osnon yon pati nan jounen an tankou (atizana, fè moun yo fè yon seri travay faktori lakay yo, osnon nan zòn andeyò

a) Pèmèt moun yo achte tout bagay yap bezwen, e mete yon seri sèvis sosyal leta pa ko kapab rive òganize tankou (sant sante, lekòl, kilti, divètisman ak transpò).

14.- Brase lide ansanm, gaye tout enfòmasyon sou metòd, mwayen ak limit koperativ yo sou kesyon Refòm Agrè a; li nesesè pou moun yo itilize tout mwayen pou gaye eksperyans sa yo pou plis moun kapab okouran.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Fondasyon Ulrick Joly

Michel HECTOR, Kowòdonatè

KISKEYA PRES